

H. RANDALU
I. RUMMEL

**SELTSI-
MEHELIKU
KOHTU
TÖÖST**

A-23884

H. RANDALU ja I. RUMMEL

SELSIMEHELIKU
KOHTU TÖÖST

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1961

331
R14

S EESTI ÕIGUSKESKUSE
RAAMATUKOGU

Soo. nr. 1860 Tartu

Professor Ilmar Rebase
Raamatukogu

TARTU ÜLIKOGU
RAAMATUKOGU

ESIMENE PEATÜKK

SELTSIMEHELIKU KOHTU ÜLESANDED

Sügavate ümberkujunduste tulemusena meie ühiskondliku elu kõigil aladel on Nõukogude Liit kaasajal astunud kommunistliku ühiskonna hoogsa ehitamise ajajärku, kus riiklike organeid mitmesuguste ülesannete täitmisel hakkavad asendama ühiskondlikud organisatsioonid. Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXI kongress, määrates kindlaks nõukogude riigi ülesandeid kommunistliku ühiskonna ülesehitamise kaasaegsel etapil, näitas, et mõningad funktsioonid, nende hulgas ka avaliku korra ja sotsialistliku ühiselu reeglitest kinnipidamise kindlustamise funktsioon, mida käesoleval ajal täidavad riiklikud organid, peavad järk-järgult üle minema ühiskondlikele organisatsioonidele.

Oma ettekandes Partei XXI kongressil märkis seltsimees N. S. Hruštšov: «Ühiskondlike organisatsioonide kompetentsi peavad järjest rohkem üle minema ka avaliku korra ja sotsialistliku ühiselu reeglitest kinnipidamise tagamise küsimused... Kas siis nõukogude üldsus ei suuda toime tulla sotsialistliku õiguskorra rikkujatega? Muidugi suudab. Meie ühiskondlikel organisatsioonidel pole selleks sugugi vähem võimalusi, vahendeid ja jõudusid kui miilitsa-, kohtu- või prokuratuuriorganitel.»¹

Seltsimees N. S. Hruštšov peatus eriti seltsimehelikel kohtutel kui ühiskondlikel organitel, kellele lasuvad vastutusrikkad ülesanded ühiskondliku korra ja sotsialistliku ühiselu reeglite täitmise kindlustamisel. «On saabunud aeg,» ütles seltsimees N. S. Hruštšov, «kus tuleb rohkem tähelepanu pühendada seltsimehelikele kohtutele, kes peavad

¹ N. S. Hruštšov, NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaiks 1959—1965. Ettekanne Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei erakorralisel XXI kongressil, Tallinn, 1959, lk. 107—108.

esijoones taotlema iga liiki korrarikumiste ärahoidmist. Nad peavad arutama peale tootmisalaste küsimuste ka eluolusse, moraali puutuvaid küsimusi, kollektiivi nende liikmete ebaõige käitumise fakte, kes kalduvad kõrvale ühiskondliku korra normidest.

Kui ühiskondlikud seltsimehelikud kohtud tegutsevad aktiivselt ja ka üldsus ise eraldab inimesi avaliku korra tagamiseks, siis on palju kergem korrarikumiste vastu võidelda. Siis võib niisuguse korrarikkuja ära tunda enne seda, kui ta on sooritanud üleastumise või kuriteo, juba siis, kui tema juures avastatakse ühiskondliku käitumise normidest kõrvalekaldumisi, mis võivad ta viia ühiskonnavastaste tegudeni. Inimesed võivad tema peale õigeaegselt mõju avaldada, et teha lõpp tema halbadele kalduvustele. Samuti tuleb rakendada abinõusid, mis hoiaksid ära ja hiljem täiesti likvideeriks igasuguste ühiskonnale kahju toovate üleastumiste ilmnemise mõningate isikute juures. Peaasi on profülaktika, kasvatustöö.»²

Seltsimehelikud kohtud on Nõukogude riigi ajaloos läbi teinud küllaltki pika arengutee. Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXI kongressi otsused aga tähistavad selle ühiskondliku organi arengus täiesti uue etapi, uute ülesannete ja tegevusvormide algust.

Esimeseks seltsimehelike kohtute tegevust korraldavaks Nõukogude võimu aktiks oli Vene NFSV Rahvakomissaride Nõukogu 14. novembri 1919. aasta dekreet tööliste distsiplinaarsete seltsimehelike kohtute kohta, mis kandis V. I. Lenini allkirja. Dekreet seadis seltsimehelike kohtute ülesandeks eelkõige võitluse töödistsipliini tugevdamise ja tööviljakuse tõstmise eest.

20. veebruaril 1931 avaldati Ülevenemaalise Kesktäitevkomitee ja Vene NFSV Rahvakomissaride Nõukogu määrus vabrikute, tehaste, riiklike ja ühiskondlike asutuste ning ettevõtete seltsimehelike kohtute ja 30. juunil 1931 määrus elamukooperatiivide ja -trustide seltsimehelike kohtute kohta.

1931. aastal organiseeritud seltsimehelikud kohtud levisid kiiresti ja tegutsesid aktiivselt, etendades silmapaistvat osa kodanike kasvatamisel sotsialistliku seaduslikkuse täitmise vaimus. Nii näiteks tegutses 1938. aastal Vene NFSV-s üle 45 000 seltsimeheliku kohtu, kes arutasid nii töödistsip-

---

² Sealsamas, lk. 108.

liini rikkumisi kui ka elukondlikke üleastumisi ja eksimusi avaliku korra vastu (huligaansus, pisivargused, kaaskodanike laimamine või solvamine jm.).

Alates 1940. aastast aga piirati seltsimehelike kohtute pädevust. Rida asju anti nende kompetentsist üle kohtu- ja administratiivorganite pädevusse. See seltsimehelike kohtute ülesande kärpimine tõi kaasa ka kohtute arvu vähenemise ja nende tegevuse aktiivsuse languse. Paljud seltsimehelikud kohtud lõpetasid oma tegevuse üldse, ülejäänute tegevuse kasvatuslik toime aga vähenes.

14. juulil 1951 kinnitas NSV Liidu Ministrite Nõukogu uue ettevõtete ja asutuste seltsimehelike kohtute põhimääruse, mille põhjal Eesti NSV Ministrite Nõukogu 6. augusti 1951. aasta määrusega nr. 660 pandi seltsimehelike kohtute organiseerimisele alus ka meie vabariigi ettevõtteis ja asutustes. See põhimäärus kehtib käesoleva ajani. Määruse kohaselt organiseeritakse seltsimehelikud kohtud ettevõtteis ja asutustes, kus on vähemalt 100 töötajat. Kohtute pädevusse kuuluvad ainult asutuse või ettevõtte töötajate töödistsipliini rikkumise asjad. Seltsimehelike kohtute organiseerimist majavalitsuste juures sätib Eesti NSV Ministrite Nõukogu 23. märtsi 1948. aasta määrusega nr. 258 kinnitatud majavalitsuse juures asuvate seltsimehelike kohtute organiseerimise ja töö juhend, mis kehtib ka käesoleval ajal.

Põhilise murrangu seltsimehelike kohtute arengus töid Partei XXI kongressi otsused. 24. oktoobril 1959 avaldati NSV Liidu Ülemnõukogu seaduseelnõude komisjoni poolt ajakirjanduses seaduseelnõu «Üldsuse osatähtsuse suurendamisest võitluses Nõukogude seaduslikkuse ja sotsialistliku ühiselu reeglite rikkumise vastu» koos seltsimehelike kohtute ja alaealiste asjade komisjonide tüüpõhimääruste projektidega. Kuid juba enne nende seaduseprojektide avaldamist hakati üle kogu Nõukogude Liidu aktiveerima seltsimehelike kohtute tegevust — rajati uusi seltsimehelikke kohtuid asutustes ja ettevõtetes, kus nad senini puudusid, ja elustati olemasolevate kohtute tööd.

Seltsimehelike kohtute uue tüüpõhimääruse projekti ülesandeks ei olnud seltsimeheliku kohtu endiste töövormide taastamine, vaid tunduvalt avaram ja oma sisult uus ülesanne — seltsimehelike kohtute töö viimine täiesti uuele tasemele. See selgub eriti ilmekalt, kui võrdleme uue tüüpõhimääruse projekti varasemate seltsimehelike kohtute põhimäärustega.

20. veebruari 1931. aasta määruse kohaselt oli näiteks asutuste ja ettevõtete seltsimehelike kohtute ülesandeks eelkõige võitlus töödistsipliini rikkujate ja tootmise desorganiseerijate vastu. 30. juuni 1931. aasta määruses oli seltsimehelike kohtute ülesandeks võitlus ebamajandusliku suhtumisega riiklike, kogukondlike ja kooperatiivsete ehituste kasutamisesse ja elamukonfliktide lahendamine. Ka Eesti NSV Ministrite Nõukogu 6. augusti 1951. aasta määrusega kinnitatud seltsimehelike kohtute põhimäärus rõhutab, et seltsimehelikud kohtud peavad kaasa aitama ettevõtete ja asutuste töötajate kasvatamisele töödistsipliinist teadliku kinnipidamise vaimus ning võitlusele ettevõtete ja asutuste korraliku ja häireteta töö eest.

Nagu näeme, on nende määruste kohaselt seltsimehelike kohtute ülesannetes esikohal tootmisalane ja majanduslik aspekt, töötajate moraalse ja eetilise kasvatamise küsimused on aga nagu tagaplaanile jäänud.

Põhiliselt teisiti püstitab seltsimehelike kohtute ülesanded uue tüüpõhimääruse projekt. Tüüpõhimääruse projekti § 1 kohaselt peavad seltsimehelikud kohtud aktiivselt kaasa aitama mitte ainult kodanike kasvatamisele töösse ja sotsialistlikku omandisse kommunistliku suhtumise ja sotsialistliku ühiselu reeglite täitmise vaimus, vaid ka nõukogude inimestes kollektiivsuse ja seltsimeheliku abistamise tunde, kodanike väärikusest ja aust lugupidamise arendamisele. Erinevalt senikehtinud seltsimehelike kohtute põhimäärustest tõstab uue tüüpõhimääruse projekt seega seltsimeheliku kohtu ülesandena esile inimeste moraalse ja eetilise kasvatamise, uue kommunistliku ühiskonna inimese kõrgete moraalsete omaduste kujundamise ülesande.

Teisiti see ei saagi olla, sest see ülesanne vastab meie ühiskonna arenemise seaduspärasustele. «Koos tootlike jõudude kasvuga peavad täiustuma ka sotsialistlikud ühiskondlikud suhted, mis on rajatud seltsimeheliku koostöö, sõpruse ja vastastikuse abistamise põhimõtetele,» märgitakse partei XXI kongressi resolutsioonis.³

«Et jõuda kommunismini, kõige õiglasema ja täiuslikuma ühiskonnani, kus täiel määral välja arenevad vaba inimese kõik parimad moraalijooned, on meil juba nüüd vaja kasva-

³ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXI kongressi resolutsioon seltsimees N. S. Hruštšovi ettekande «NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaks 1959—1965» põhjal. Tallinn, 1959, lk. 21.

tada tuleviku inimest,» ütles oma ettekandes partei XXI kongressil seltsimees N. S. Hruštšov. «Nõukogude inimestes tuleb arendada kommunistlikku moraali, mille aluseks on ustavus kommunismile ja leppimatus tema vaenlaste suhtes, teadlikkus ühiskondlikust kohusest, aktiivne osavõtt tööst ühiskonna hüvanguks, vabatahtlik kinnipidamine inimeste ühiselu põhireeglitest, seltsimehelik vastastikune abi, ausus ja tõearmastus, sallimatus avaliku korra rikkujate vastu.»⁴

Loomulikult on seltsimehelike kohtute töös töötaja kasvatamise ülesanne oma töösse ja sotsialistlikku omandisse ausa suhtumise vaimus lahutamatult seotud tema teiste moraalse ja eetiliste omaduste (aktiivne osavõtt ühiskondlikust tööst, oma kaaskodanike õiguste austamine, seltsimehelikkus, ausus jne.) kujundamisega. Vähe sellest, peamine ja keskne koht selles kasvatustöös kuulub just tööalasele kasvatamisele, kommunistliku töössesuhtumise arendamisele.

Kommunistliku moraali kasvatamine peab olema seotud kommunistliku ülesehitustöö ülesannete lahendamise, sest inimeste tõekspidamiste muutumises etendab otsustavat osa revolutsiooniline praktika. Seetõttu on eelkõige tarvis, et kasvatustöö oleks orgaaniliselt seotud eluga, tootliku tööga, rahvahulkade praktilise tegevusega. «Partei seab kasvatustöös keskele kohale kõigi inimeste tööalase kasvatamise, teadliku, kommunistliku töössesuhtumise arendamise,» ütles oma ettekandes partei XXI kongressil seltsimees N. S. Hruštšov. «Me taotleme seda, et töö kui kõigi materiaalse ja kultuurilise hüvede looja saaks inimeste esmaseks eluvajaduseks.»⁵

Töö on iga Nõukogude Liidu kodaniku kohustuseks ja auasjaks põhimõttel — kes ei tee tööd, see ei pea ka sööma. Töö on ühtlasi ka inimese suurim kasvataja, tema maailmavaate, moraalse ja eetilise omaduste kujundaja. Tegevuse ja tööta inimene laostub, muutub parasiidiks, kes järk-järgult kaotab oma inimväärikuse, oma moraalsed ja eetilised tõekspidamised.

1960. aasta septembris toimus ELKNÜ Tallinna Mere-rajooni Komitee ja ajalehe «Noorte Hääl» toimetuse algatusel Tallinnas ühiskondlik kohus, kus arutati viie 15—18-

---

⁴ N. S. Hruštšov, NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaks 1959—1965. Ettekanne Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei erakorralisel XXI kongressil. Tallinn, 1959, lk. 53.

⁵ Sealsamas, lk. 56.

aastase tütarlapse käitumist. Need muidusööjad elasid parasiitlikku elu — ei õppinud ega töötanud, lonkisid õhtust õhtusse mööda tänavaid, võtsid osa joominguist ja tegelesid pisivargustega. Ajakirjandus valgustas nimetatud protsessi üksikasjaliselt. Protsess näitas, et tütarlaste moraalises laostumises oli süüdi eelkõige nende parasiitlik eluviis, tööta elamine. Just seetõttu otsustaski ühiskondlik kohus tarvitusele võtta abinõud vanemate kohtualuste suunamiseks tööle, kõige noorema paigutamiseks aga erirežiimiga kooli.

Seltsimehelike kohtute kui ühiskondlike organite jõud peitub õigus- ja moraalnormide rikkujate avalikus, ühiskondlikus mõjutamises, selles, et asja valmistavad arutamiseks ette, arutavad ja otsustavad süüdistatava enda töökaaslased, tema naabrid, lähemad sõbrad ja seltsimehed. Järelikult kujuneb seltsimeheliku kohtu otsus süüdistatava käitumise hinnanguks, mille annab see kollektiiv, kuhu süüdistatav kuulub.

Võitlus ühiskondliku korra rikkumiste, õigusvastaste ja ühiskonnale kahjulike tegude vastu algab nende ärahoidmisest, selliste tegude toimepaneku eelduste ja tingimuste kõrvaldamisest. «Peamine seltsimehelike kohtute töös,» ütleb tüüppõhimääruse projekti § 1 seltsimehelike kohtute ülesannete kohta, «on õigusnormide rikkumise ja ühiskonnale kahjutekitavate tegude ärahoidmine, inimeste kasvamine veenmise ja ühiskondliku mõjutamise ning igasuguseid ebaühiskondlikke tegusid hukkamõistva õhkkonna loomise teel.»

Võib-olla ei ole õigusnormide või ühiskondliku korra rikkuja käitumist tarviski alati arutada seltsimeheliku kohtu avalikul istungil ja piisab ainult sellest, kui asja ettevalmistamise käigus korrarikkujale endale selgeks saab tema käitumise lubamatus ja ühiskonnale kahjulik iseloom. Mõnikord on süüdistatava käitumise arutamine avalikul kohtuistungil küll vajalik, kuid sellega võibki piirduda, mingit ühiskondliku mõjutamise vahendit kohaldamata. Selleks aga, et neid küsimusi otsustada, peab hästi ja igakülgset tunda nii korrarikkuja isiksust kui ka ajendeid, mis teda ühiskonnast üleastumise või õiguserikkumise toimepanekule viisid. Seltsimeheliku kohtu liikmed peavad uurima ja välja selgitama ühiskonnale kahjulike tegude toimepaneku põhjused oma kollektiivis ja asuma nende vastu otsustavasse võitlusesse, sest ühiskonnale kahjulikke

tegusid saab likvideerida ainult nende tegude toimepaneku põhjuste kõrvaldamise teel.

Uue, kommunistliku ühiskonna inimese kõrgete moraalse omaduste kujundamine ei toimu iseendast, ilma võitluse ja pingutuseta. «Kommunistlike vaadete ja käitumisnormide kindlustamine toimub võitluses kapitalismi igandite vastu,» märgib oma ettekandes partei XXI kongressil seltsimees N. S. Hruštšov. «Tihtipeale esineb meil veel inimesi, kes ebaausalt suhtuvad ühiskondlikusse töösse, spekulatsioonivad, rikuvad distsipliini ja ühiskondlikku korda. Ei tohi rahulikult oodata seda, kuni need kapitalismi igandid iseendast kaovad, on tarvis pida nende vastu resoluutset võitlust, suunata avalik arvamus kodanlike vaadete ja kommete igasuguste esinemisnähtude vastu, ühiskonnavaenulike elementide vastu.»⁶

Profülaktilise kasvatustöö ülesannet, ühiskonnale kahjulike tegude ärahooldmise ja inimeste veenmise ning ühiskondliku mõjutamise ülesandeid tuleb arvestada kogu seltsimehelike kohtute töö korraldamisel. Nende ülesannete täitmisest lähtudes tuleb organiseerida seltsimehelike kohtute töö, valida nende kohtute koosseis, läbi viia asjade seltsimehelikes kohtutes arutamiseks ettevalmistamine ja seltsimeheliku kohtu istung. Nendele ülesannetele peab vastama seltsimeheliku kohtu otsus ja selle otsusega kohaldatavad ühiskondliku mõjutamise vahendid.

Seltsimehelike kohtute organiseerimisel ja nende koosseisude valimisel tuleb arvestada, et ainult see seltsimehelik kohus suudab täita oma kasvatuslikke ülesandeid, kellele kuulub kollektiivi usaldus ja kes väljendab kollektiivi tahet. Järelikult tuleb seltsimehelikud kohtud organiseerida nii, et kohtul oleks tihe side selle kollektiiviga, kelle liikmete asju kohus arutab. Kohtu koosseisu tuleb valida isikud, kes puutuvad iga päev kokku kollektiivi liikmetega, tunnevad neid ja keda kollektiiv tunneb ning usaldab. Kohtu koosseisu tuleb valida kollektiivi parimad liikmed — inimesed, kellel on kollektiivis autoriteeti ja kes oma eeskujuga on võimelised avaldama kogu kollektiivile kasvatuslikku mõju.

Asja seltsimehelikus kohtus arutamiseks ettevalmistamine peab olema hoolikas ja põhjalik. Seltsimeheliku kohtu liikmed peavad istungile minema hästi ettevalmistatult,

---

⁶ N. S. Hruštšov, NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaks 1959—1965. Ettekanne Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei erakorralisel XXI kongressil, lk. 56.

tundma nii arutatava üleastumise faktilisi asjaolusid kui ka korrarikkuja isiksust ning neid tegureid, mis teda viisid või võisid viia ühiskonnavastaste tegudeni. Kohtuistungil ettevalmistamisel tuleb tingimata vestelda korrarikkujaga, tema perekonnaliikmete ja lähemate töökaaslaste ning tunnistajatega, kes võivad anda andmeid arutatava asja kohta või iseloomustada korrarikkuja isiksust. Enne kohtuistungil määramist on soovitatav korraldada keerukamas asjas kohtu ettevalmistav istung, kus kontrollitakse ettevalmistuse käigus kogutud materjale ja otsustatakse, kas kohtuistungiks on kõik vajalikul määral ette valmistatud ja kuidas organiseerida kohtuistungil asjaarutamist. Seltsimeheliku kohtu istungist tuleb aegsasti teatada kogu kollektiivile ning tagada kõigi kollektiivi liikmete aktiivne osavõtt.

Seltsimeheliku kohtu jõud peitub ühiskonnavastase teo avalikus, seltsimehelikus arutamises. Seepärast tuleb seltsimeheliku kohtu istungi kasvatuslikule toimele erilist tähelepanu pöörata. Kohtuistungil tuleb välja selgitada toimepandud üleastumise või õiguserikkumise põhjused ja leida vahendid nende kõrvaldamiseks. Kõik olulised asjaolud (üleastumise toimepaneku aeg, koht, motiivid, toimepaneku viis ja vahendid, tagajärjed jne.), samuti korrarikkuja isiku iseloomustus (suhtumine oma tööülesannetesse, osavõtt ühiskondlikust tööst, käitumine koduses elus, varasem karistus jne.) tulevad asja arutamise käigus kindlaks teha kohtuistungist osavõtjate aktiivsel kaasabil. Kõige tugevamat kasvatuslikku mõju avaldab kohtuistung kahtlemata süüdistatavale. Seetõttu tuleb võtta tarvitusele kõik vajalikud abinõud süüdistatava kohtuistungile ilmumiseks ja asja kohtuistungil arutamise käigus selgitada, milline on süüdistatava enda suhtumine tema poolt toimepandud üleastumisse või õiguserikkumisse.

Kuid kohtuistungil kasvatuslik mõju ei piirdu ainult kohtu alla antud isikuga. Hästi organiseeritud ja õigesti läbiviidud kohtuistung mobiliseerib kogu kollektiivi aktiivsele võitlusele ühiskonnavastase käitumise ja õiguserikkumiste vastu, tõstab kollektiivi liikmete valvsust võitluses kapitalistliku korra iganditega ja aitab kaasa kollektiivsuse ja seltsimeheliku abistamise, nõukogude kodaniku väarikusest ja aust lugupidamise arendamisele.

Eriline tähtsus profülaktilise kasvatustöö seisukohalt on seltsimeheliku kohtu otsusel ja selle otsusega ühiskondliku mõjutamise vahendi valikul. Vajalik kasvatuslik toime on

ainult motiveeritud otsusel, mille motiivid on kooskõlas kohtuistungil kindlakstehtud asjaoludega. Ühiskondliku mõjutamise vahendi valik peab olema põhjendatud ja õiglane, s. o. vastama oma raskuselt süüdlase poolt toimepandud üleastumise või õiguserikkumise kahjulikkuse astmele. Kui vastutusele võetud isiku süü ei leidnud asja arutamisel tõendamist, tuleb vastutusele võetud isik õigeks mõista. Tingimata tuleb hoolitseda kohtuotsuse laiemale avalikkusele teatavaks tegemise eest.

TEINE PEATÜKK

SELTSIMEHELIKU KOHTU ORGANISEERIMINE

Seltsimehelikud kohtud on ühiskondlikud organid, kes suudavad oma ülesandeid edukalt täita ainult tihedas sidemes selle kollektiiviga, kelle esindajatena ja volinikena nad tegutsevad. «Seltsimehelikele kohtutele kuulub kollektiivi usaldus ja nad väljendavad tema tahet,» öeldakse seltsimehelike kohtute 1959. aasta tüüpõhimääruse projektis. Vastavalt sellele tuleb seltsimehelikud kohtud organiseerida asutustes, ettevõtetes, kolhoosides, majavalitsuste ja külanõukogude juures jne. sellise arvestusega, et kohtu liikmeil oleks võimalik pidada kõige tihedamat kontakti kõigi vastava kollektiivi liikmetega, kelle asju kohus arutab.

6. augusti 1951. aasta põhimääruse kohaselt organiseeritakse seltsimehelikud kohtud ettevõtetes ja asutustes, kus on vähemalt 100 töötajat. 1959. aasta tüüpõhimääruse projekti kohaselt aga võib seltsimehelikke kohtuid moodustada juba kollektiivides, kus on vähemalt 50 inimest. Viimast seisukohta tuleb pidada õigeks, sest nagu praktika näitab, töötavad väiksearvulistes kollektiivides seltsimehelikud kohtud edukalt tänu just oma heale kontaktile kõigi kollektiivi liikmetega. Seetõttu organiseeritaksegi suuremates tehastes seltsimehelikud kohtud tsehhide järgi. Nii on näiteks kombinaadis «Kreenholmi Manufaktuur» 8 seltsimehelikku kohut, kusjuures seitse nendest töötab üksikute tsehhide või osakondade juures, kaheksas aga on ülekombinaadiline seltsimehelik kohus, kes teenindab kombinaadi valitsuse ja ülejäänud väiksemate ettevõtete töötajaid. Kõik kaheksa seltsimehelikku kohut on organiseeritud võrdõiguslikena ning nende vahel ei ole mingit alluvusvahekorda.

1959. aasta tüüpõhimääruse projekt näeb ette seltsimehelike kohtute organiseerimise mitte ainult ettevõtetes, asutustes, organisatsioonides ning kõrgemates ja kesk-eriõppe-

asutustes (§ 2, lg. 1), vaid ka maa-asulates, kolhoosides, tööndusartellides, elamute ekspluateerimise kontorite, majavalitsuste ja tänavakomiteede juures (§ 2, lg. 2). 1960. aastal taastatigi majavalitsuste juures asuvate seltsimehelike kohtute organiseerimise ja töö juhendi kehtivus.

Olenemata sellest, kas seltsimehelik kohus moodustatakse kollektiivi liikmete töökoha (asutuses, ettevõttes) või elukoha järgi (asulas, majavalitsuse või külanõukogu juures), kehtivad tema organiseerimisel samad demokraatlikud põhimõtted: seltsimehelikud kohtud moodustatakse kollektiivi liikmeté üldkoosoleku otsuse alusel ja kohtu koosseis valitakse vahetult kollektiivi enda poolt. Eesti NSV Ministrite Nõukogu 23. märtsi 1948. aasta määrusega kinnitatud majavalitsuste juures asuvate seltsimehelike kohtute juhend näeb küll ette seltsimehelike kohtute valimise ka volinike koosolekute poolt, kuid praktikas seda eeskirja ei rakendata.

Asutustes ja ettevõtetes organiseerivad seltsimehelike kohtute moodustamiseks ja nende liikmete valimiseks kollektiivi üldkoosoleku tavaliselt kohalikud ametiühingukomiteed, kolhoosides — kolhoosi juhatus, asulates, külanõukogude ja majavalitsuste juures — kohalike tööraha saadikute nõukogude täitevkomiteed. Üldkoosolekul määratakse kindlaks kohtu liikmete arv ja valitakse kohtu koosseis. Selline praktikas kujunenud seltsimehelike kohtute moodustamise kord vastab nii kehtivale 6. augusti 1951. aasta põhimäärusele kui ka uuele 1959. aasta tüüpõhimääruse projektile. Kui üldkoosolekul toimub uue seltsimeheliku kohtu moodustamine kollektiivis, kus kohut varem ei olnud, selgitab üldkoosolekul tavaliselt keegi kollektiivi liikmete hulgast või väljastpoolt kutsutud isik seltsimehelike kohtute ülesandeid ja töömeetodeid. Tegutseva seltsimeheliku kohtu uue koosseisu valimise korral kuulab üldkoosolek ära seltsimeheliku kohtu esimehe aruande kohtu tööst.

Enne seltsimeheliku kohtu liikmete valimist tuleb üldkoosolekul kindlaks määrata kohtu liikmete arv. 6. augusti 1951. aasta põhimääruse § 4 kohaselt koosneb seltsimehelik kohus kuni 11 isikust, 23. märtsi 1948. aasta juhendi kohaselt aga koguni kuni 25 isikust. Uue tüüpõhimääruse projekt kohtu liikmete arvu ette ei näe, vaid selle määrab tüüpõhimääruse § 3 kohaselt kindlaks üldkoosolek. Praktikas kõigub kohtu liikmete arv kolmest kuni viieteistkümneni, olenevalt kollektiivi suuruselt. Kahtlemata on kolmeliikme-

line koosseis liiga väike, kuna juba ühe liikme juhusliku väljalangemise korral jääb kohus tegutsemisvõimetuks.

6. augusti 1951. aasta põhimääruse kohaselt valitakse seltsimeheliku kohtu koosseis üheks aastaks (§ 7). 1959. aasta tüüpõhimääruse projekt (§ 2) näeb aga ette pikema tähtaja — kaks aastat. Vastavalt sellele on kaasaajal kujunenud praktika, mille kohaselt seltsimehelikud kohtud tavaliselt valitakse kaheks aastaks.

Kohtu liikme kandidaatide esitamise õigus üldkoosolekul on 6. augusti 1951. aasta põhimääruse kohaselt partei-, ametiühingu- ja komsomoliorganisatsioonidel ning kõigil üldkoosolekust osavõtjail. Kohtu liikme kandidaatide nimekirja võtmine või nimekirjast kustutamine otsustatakse lahtisel hääletamisel. 1959. aasta tüüpõhimääruse projekt kohtu liikmete kandidaatide ülesseadmise korda ei säti.

Et seltsimeheliku kohtu autoriteet ja kogu tema töö edukus sõltub suurel määral kohtu isikulisest koosseisust, tuleb kohtu liikmete kandidaatide ülesseadmise küsimusele kahtlemata erilist tähelepanu pöörata. Partei-, ametiühingu- ja komsomoliorganisatsioonidel tuleb juba üldkoosoleku ettevalmistamise käigus hoolikalt kaaluda võimalikke kohtu liikmete kandidaatide ja esitada üldkoosolekule oma motiveeritud ettepanekud. Kandidaadid tulevad üldkoosolekul läbi arutada ja nimekirja võtta lahtisel hääletamisel, nagu seda näeb ette ka 6. augusti 1951. aasta põhimäärus. Kandidaatide ülesseadmisel ja valimisel tuleb arvestada, et seltsimeheliku kohtu liikmel peab olema mitte ainult juriidiline, vaid ka moraalne õigus oma seltsimeeste üle kohut mõista.

Esineb juhtumeid, kus seltsimeheliku kohtu koosseisu valitakse eelkõige administratsiooni esindajaid või juhtivaid töötajaid, samuti teenistujaid, kelle otseseks tööülesandeks on järelevalve avaliku korra ja töödistsipliini täitmise üle (komandandid, majavalitsejad jne.). Sellist ametialaste ja ühiskondlike funktsioonide ühendamist ei saa pidada õigeaks, sest seltsimehelik kohus on ühiskondlik organ ja osavõtt tema tööst ei toimu ametialaste ülesannete täitmisena. Muidugi ei ole selles midagi halba, kui seltsimeheliku kohtu koosseisu kuulub näiteks asutuse juriskonsult või kaadri alal töötaja, kes oma teadmistega saavad oluliselt abistada seltsimehelikku kohut tema ülesannete täitmisel.

Seltsimehelike kohtute organiseerimisest Eesti NSV-s võtsid 1959.—1960. aastal aktiivselt osa kohtu, prokuratuuri, advokatuuri ja miilitsaorganite töötajad, kes abistasid kol-

lektiive üldkoosolekute ettevalmistamisel ja läbiviimisel, esinesid selgitavate sõnavõttudega koosolekuil ja avaldasid ajakirjanduses artikleid seltsimehelike kohtute ülesannete ja töömeetodite kohta.

Näitena võib tuua Harju rajooni rahvakohtu tööd seltsimehelike kohtute organiseerimisel. Seisuga 1. august 1960 oli Harju rajoonis 87 seltsimehelikku kohut, sealhulgas asutustes, ettevõtetes ja organisatsioonides 24, sovhoosides 6, kolhoosides 34 ja külanõukogudes 18. Seltsimehelike kohtute moodustamine toimus 1960. aasta esimesel poolel. Seltsimehelikud kohtud moodustati tavaliselt 7-liikmelises koosseisus. Kokku on rajoonis seltsimeheliku kohtu liikmeid üle 600. Seltsimehelike kohtute liikmeteks on ka enamik rajooni rahvakohtu rahvakaasistujatest, mis kindlustab hea kontakti rahvakohtuga. Seltsimehelike kohtute organiseerimisel esinesid rahvakohtunikud kollektiivide üldkoosolekuil ettekannetega seltsimehelike kohtute töö kohta, aitasid sageli läbi viia esimesi istungeid, saatsid seltsimehelikele kohtutele kasutamiseks seltsimeheliku kohtu otsuse ja kohtuistungiprotookolli näidiseid jne.

6. augusti 1951. aasta määruse § 4 kohaselt valitakse seltsimehelike kohtute liikmed üldkoosoleku poolt salajasel hääletamisel, kusjuures sama määruse § 5 järgi loetakse valituks need kandidaadid, kes on saanud absoluutse hääleteenamuse. Uue, 1959. aasta tüüpõhimääruse projekti § 3 kohaselt valitakse aga kohtu liikmed lahtisel hääletamisel ja valituks loetakse isikud, kes on saanud ülejäänud kandidaatide suhtes hääleteenamuse ning seejuures üle poole koosolekul viibijate häälte arvust.

Tundub, et salajane hääletamine, nagu seda nõuab 6. augusti 1951. aasta määrus, ei ole vajalik ning muudab valimiste protseduuri asjata keerukaks ja aeganõudvaks. Vastavalt sellele toimub seltsimehelike kohtute liikmete valimine kaasajal tavaliselt lahtise hääletamise teel. Õige on tüüpõhimääruse projekti nõue, et seltsimeheliku kohtu liikmeks valitud kandidaat peab saama üle poole koosolekul viibijate häälte arvust. Seega tuleb juhul, kui mõni ülesseatud kandidaadist sai vähem kui pool üldkoosolekust osavõtjate häälte arvust, läbi viia täiendavad valimised.

Seltsimeheliku kohtu koosseisu valimiste koosolek protokollitakse. Protokollis märgitakse ära koosoleku aeg ja koht, osavõtjate arv, koosoleku juhataja ja sekretäri nimed, hääletuse tulemused seltsimeheliku kohtu liikmete arvu

kindlaksmääramise küsimuses, ülesseatud seltsimeheliku kohtu liikmete kandidaadid ja kohtu koosseisu valimiste tulemused. Protokollile kirjutavad alla koosoleku juhataja ja sekretär (protokollija).

Valitud seltsimeheliku kohtu liikmed jaotavad omavahel ametid, s. o. valivad oma koosseisust lahtisel hääletamisel kohtu esimehe ja esimehe asetäitja või asetäitjad. 1951. aasta põhimäärus ei räägi midagi seltsimeheliku kohtu sekretärist ja seetõttu esines kuni viimase ajani praktikad, mille kohaselt kohtu sekretäri kohustusi täitis isik, kes seltsimeheliku kohtu koosseisu ei kuulunud. Teisiti lahendab selle küsimuse 1959. aasta tüüpõhimääruse projekt, mis näeb ette seltsimeheliku kohtu sekretäri valimist kohtu liikmete hulgast. Praktikad ongi hakatud seda moodust rakendada.

Loomulikult tuleb seejuures arvestada, et kohtuniku ja sekretäri ülesanded ei ole samaaegselt ühendatavad. See tähendab, kui seltsimehelik kohus arutab asja kolmeliikmelises koosseisus ja kohtuistungis käik protokollitakse, siis peab kohtu kolmeliikmelisele koosseisule lisanduma veel kohtu sekretär, kes asja otsustamisest kohtu koosseisu poolt osa ei võta. Seltsimeheliku kohtu liikmena on sekretäriil aga ka kõik kohtuniku õigused. Kui kohtuistungit ei protokollita, võib asja arutava kohtu koosseisu kuuluda ka see seltsimeheliku kohtu liige, kes seltsimeheliku kohtu ametite jaotamisel valiti kohtu sekretäriks.

Seltsimeheliku kohtu esimees juhib kohtu tööd, võtab vastu kohtu nimele esitatud avaldusi ja kaebusi, kontrollib neid eelnevalt või teeb selle ülesandeks mõnele kohtu liikmele, nõuab välja asja arutamiseks ja otsustamiseks vajalikke teatisi, seletusi või õiendeid, otsustab süüdistatava kohtu alla andmise küsimuse või suunab selle vajaduse korral otsustamiseks ettevalmistavale istungile, määrab asja arutamiseks kohtu koosseisu, sekretäri osavõtu kohtuistungist, kohtuistungis aja ja koha, kontrollib, kas vastutusele võetud isikule on teatatud kohtuistungis aeg ja koht, kas temale on kätte antud avalduse või kaebuse ära kirjalikult, mille põhjal asi tuleb arutamisele, jne. Esimehe puudumise korral asendab teda asetäitja.

Seltsimeheliku kohtu sekretäri põhikohustuseks on kohtuistungite protokollimine. Kohtuistungis protokoll on vajalik kõigis keerukamates asjades, eriti aga siis, kui tegemist on mitme süüdistatavaga. Protokoll annab ülevaate kohtuis-

tungi käigust, fikseerib süüdistatava ja tunnistajate seletused, samuti asja arutamise osavõtnute sõnavõttud. Täpne ja ülevaatlik kohtuistung protokoll aitab kaasa õige ja põhjendatud kohtuotsuse tegemisele. Peale kohtuistung protokollimise kuulub sekretäri kohustuste hulka kohtu kirjavahetuse ja dokumentatsiooni säilitamine ja korrashoidmine.

Seltsimehelik kohus vastutab oma töö eest selle kollektiivi ees, kes tema valis. Vastavalt sellele määrab 1959. a. tüüpõhimääruse projekt, et seltsimehelikud kohtud annavad valijate üldkoosolekutele oma tegevusest aru mitte harvemini kui üks kord aastas ja et neid seltsimeheliku kohtu liikmeid, kes ei õigusta neile ülesnäidatud usaldust, võib üldkoosolek enne tähtaega ära kutsuda (§ 4). Aruandega seltsimeheliku kohtu tööst esineb aruandekoosolekul seltsimeheliku kohtu esimees või tema asetäitja, andes ülevaate kohtu tööst aruandeperioodil (arutatud asjade arv ja iseloom, kohtu kasvatuslik ja profülaktiline töö, kohtu poolt kohaldatud mõjutusvahendid ja nende kohaldamise tulemused, ettepanekud üleastumisi või õiguserikkumisi soodustanud asjaolude kõrvaldamiseks, kontakt teiste ühiskondlike organisatsioonidega jne.). Ettepaneku usalduse kaotanud seltsimeheliku kohtu liikme enne tähtaega ärakutsumiseks võivad teha nii ühiskondlikud organisatsioonid kui ka kollektiivi üksikud liikmed. Ettepanekud arutatakse läbi kollektiivi üldkoosolekul, kes häälteenamusega otsustab tagasikutsumise küsimuse, kusjuures ettepanek tagasikutsumiseks peab saama üle poole koosolekul viibijate häälte arvust. Seltsimeheliku kohtu uute liikmete valimine ärakutsutud või muudel põhjustel välja langenud liikmete asemele toimub üldises korras.

Eriline tähtsus seltsimehelike kohtute organisatsiooniliste küsimuste hulgas on seltsimehelike kohtute koostöö küsimusel teiste ühiskondlike organisatsioonide ja riiklike organitega, kes abistavad seltsimehelikke kohtuid tema ülesannete täitmisel. Kogemused näitavad, et ettevõtte, sohoosi või kolhoosi seltsimeheliku kohtu töö saab olla edukas ainult tihedas koostöös kohalike partei-, komsomoli- ja ametiühinguorganisatsioonidega, kes abistavad seltsimehelikke kohtuid nii organisatsiooniliste küsimuste lahendamisel kui ka asjade arutamiseks ettevalmistamisel, kohtuistungite läbiviimisel ja otsuste ellurakendamisel.

Pidevat tähelepanu tuleb pöörata seltsimehelike kohtute koostööle vabatahtlike rahvamalevatega.

Harju rajooni Saku malevlaste poolt peeti näiteks 1959/60. aasta vahetusel kinni 9 joobnud huligaanitsejat. Huligaanitsejad anti Saku Õlletehase seltsimeheliku kohtu alla rahvamalevlaste initsiatiivil, kes kohtule esitasid ka asja arutamiseks vajalikud tõendid. Kohtuistungil esines maleva komandör, asja arutamisest võtsid aktiivselt osa rahvamaleva liikmed.

Hästi töötab ühiskondliku korra kaitsel Keila rajooni Harku külanõukogu rahvamalev, abistades kohalikke miilitsaorganeid kuritegude avastamisel ja kurjategijate tabamisel. Rahvamalevlased tabasid külanõukogu territooriumil 1960. aasta veebruaris röövimiskatse toimepanijad, pidasid kinni üleliiduliselt tagaotsitava kurjategija jne. Kuid samal ajal unustasid Harku külanõukogu rahvamalevlased seltsimehelike kohtute olemasolu. Neil polnud seltsimehelike kohtutega mingit sidet. Ühiskondliku korra rikkujad, kelle ülestumisi oleks tulnud arutada seltsimehelikus kohtus, anti rahvamalevlaste poolt kinnipidamisel üle miilitsaorganeile, tundmata muret nende edaspidise saatuse üle. Rahvamaleva töö jäi poolikuks, ühiskonna jõud korrarikkujä ümberkasvatamiseks ja parandamiseks jäi kasutamata.

Võitluses ühiskondliku korra ja õiguserikkumiste vastu peavad rahvamalevad ja seltsimehelikud kohtud tegutsema käsikäes. Seltsimehelike kohtute esimeestel ja liikmeil peab olema tihe side kohalike vabatahtlike rahvamalevate staapidega, selle komandöri ja salgaülematega. Vähe on sellest, kui avaliku korra rikkujä või huligaan tabati ja viidi miilitsasse. Sotsialistliku ühiselu reeglite rikkumise põhjuste väljaselgitamisel ja korrarikkujä ümberkasvatamisel täiendavad vabatahtlike rahvamalevate tööd seltsimehelikud kohtud.

Oma töös tuleb seltsimehelikel kohtutel pidada tihedat sidet mitte ainult ühiskondlike organisatsioonidega, vaid ka nende riiklike organitega, kelle ülesandeks on võitlus ühiskondliku korra rikkumiste, õigusevastaste ja ühiskonnale kahjulike tegudega. Kohus, miilitsaorganid ja prokuratuur saadavad sageli seltsimehelikele kohtutele arutamiseks ülestumisi ja ka selliseid kuritegusid, mille ühiskonnaohtlikkus ei ole nii suur, et süüdlast oleks vaja karistada kriminaalkorras. Seltsimehelikud kohtud omakorda võivad pöörduda kohtu- või uurimisorganite poole, kui nad veenduvad, et ainult ühiskondliku mõjutamise vahendite kohaldamine süüdlase suhtes ei ole küllaldane või kui asja otsustamiseks

on vaja teostada uurimistoiminguid, mis ei kuulu seltsimeheliku kohtu pädevusse.

Prokurör ja uurimisorganid (miilits, uurija) saavad seltsimehelikele kohtutele arutamiseks nii üleastumiste ja õiguserikkumiste kui ka väiksema ühiskonnaohtlikkusega kuritegude asju, mille suhtes prokuratuuri- või uurimisorganid oma määrusega kas keeldusid kriminaalasja algatamisest või selle lõpetasid. Rahvakohtute poolt saadetakse seltsimehelikele kohtutele arutamiseks peamiselt kaht liiki asju — erasüüdistuse asju ja administratiivkorras karistamiseks esitatud huligaansuse asju.

Erasüüdistuse asjad on süüdistused tahtlikus kerges kehavigastuses, mis ei põhjustanud terviseriket, samuti tahtlik löömine, peksmine või muud vägivallateod, solvamine ja laim. Nende kuritegude eest näeb seadus ette karistusena rahatrahvi, ühiskondliku laitude või vabadusekaotuseta parandusliku töö kuni ühe aastani. Erasüüdistuse asja algatatakse ainult kannatanu kaebusel ja kannatanu leppimise korral süüdistatavaga asja menetlus lõpetatakse. Erasüüdistuse asjades kohtueelset uurimist juurduse või eeluurimise näol ei toimu ja kuriteo läbi kannatanu pöördub oma avaldusega kriminaalasja algatamiseks vahetult rahvakohtu poole. Neil juhtumitel võib rahvakohtunik kriminaalasja algatamise küsimuse otsustamisel saata asja kannatanu nõusolekul arutamiseks kas süüdistatava töö- või elukohajärgsele seltsimehelikule kohtule, kui sellega ei rikuta kannatanu õigusi ja kindlustatakse asja arutamise ja otsustamise parem kasvatuslik ning profülaktiline mõju.

Administratiivkorras karistamiseks esitatud huligaansuse asjad seisnevad huligaansetel ajedel toimepandud avaliku korra või sotsialistliku ühiselu reeglite rikkumises, mille ühiskonnaohtlikkus ei nõua süüdlase kriminaalkorras karistamist. Vastavalt Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi 18. jaanuari 1957. aasta seadusele «Vastutuse kohta huligaanse käitumise eest» vaatab need asjad administratiivkorras läbi rahvakohtunik, kellel on õigus süüdlast karistada kuni 15-ööpäevase arestiga. Kui rahvakohtunik leiab, et sellise asja arutamine seltsimehelikus kohtus on suurema kasvatusliku ja profülaktilise toimega kui administratiivkorras karistamine, suunab ta asja süüdlase töökoha- või elukohajärgsele seltsimehelikule kohtule.

Meie seltsimehelike kohtute senise tööpraktika analüüs näitab, et asjade arutamisel seltsimehelikus kohtus ei ole

mitte alati vajalikku autoriteeti ega kasvatuslik-profülaktist mõju. Mõned seltsimehelikud kohtud pöörduvad rahvakohtute poole abi saamiseks üsna lihtsates asjades, milliseid oleks võinud omal jõul lahendada.

Toome mõned näited.

Harju rajooni remondi- ja tehnikajaama Kuusalu osakonna maaparandusbrigaadi tööline R. solvas korduvalt kaaskodanikke ja rikkus nende öörahu. Harju Rajooni TSN Täitevkomitee miilitsaosakonna piirkonnavoliniku algatusel arutas Harju rajooni remondi- ja tehnikajaama Kuusalu osakonna seltsimehelik kohus 7. septembril 1960 kodanik R. üleastumisi.

Kohtuistungil käitus süüdlane üleolevalt ning püüdis oma tegusid koguni õigustada. Seltsimehelik kohus leidis, et kod. R. ei vääri kollektiivi usaldust ja et tema suhtes ühiskondlike mõjutusvahendite kohaldamine ei anna tagajärgi, ning otsustas saata asja rahvakohtule tema karistamiseks administratiivkorras. Harju rajooni rahvakohus karistaski süüdlast Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi 18. jaanuari 1957. aasta seadluse põhjal seitsme ööpäevase arestiga.

Tundub, et asja arutamisel ja otsustamisel läks seltsimehelik kohus kergema vastupanu teed ning nägi oma ülesannet eelkõige süüdlase käristamises, mitte aga tema ümberkasvatamises ja parandamises. Asja arutamisest ei võtnud osa kannatanud, keda R. solvas ja kelle öörahu ta rikkus. Samuti ei nähtu asja materjalidest, et asja kohtuistungiks ettevalmistamise ja kohtuistungil arutamise käigus seltsimeheliku kohtu ja kollektiivi liikmed oleksid korrarikkujale selgitanud tema käitumise ebaõigsust ja selle kahjulikke tagajärgi ning võtnud tarvitusele abinõud tema veenmiseks parandada oma käitumist.

Toome teise näite. Saue sovhoosi töötaja R. solvas eba-tsensuursete väljendustega avalikus kohas oma kaastöötajaid. Asja arutati sama sovhoosi seltsimeheliku kohtu istungil, kus tema süüd peale kannatanute tõendavad veel neli tunnistajat, kes olid vahejuhtumi juures. Süüdistatav ise aga väidab, et tema oma kaastöötajate solvamisest midagi ei tea, ja seletab: «Ei tea, mis vana pea võib teha. Aga homme lähen küll arsti juurde ja lasen järele vaadata, kas ma mitte hulluks ei ole läinud.» Seltsimehelik kohus otsustas saata asja Keila rajooni rahvakohtule süüdlase kriminaalvastutusele võtmiseks. Kohtus käitub süüalune hoopis teisiti. Ta tunnistab end vaidlusteta süüdi, vabandab kan-

natanute ees ja palub neilt andeks. Annab kohtuistungil allkirja, et midagi taolist tulevikus enam ei juhtu. Kannatanud nõustuvad asja menetluse lõpetamisega ja rahvakohus lõpetab menetluse erasüüdistajate ja kohtualuse leppimise tõttu.

Kohtualuse erinev käitumine seltsimeheliku kohtu istungil ja kohtus ei räägi seltsimeheliku kohtu autoriteedi kasuks. Kohtu autoriteet, olgu tegemist seltsimeheliku või rahvakohtuga, ei kujune aga iseendast ja ühe-kahe kohtuistungiga. Tuleb arvestada, et nõukogude kohtu — nii rahvakui ka seltsimeheliku kohtu autoriteet ei põhine sunniva hendite kohaldamisel, vaid ühiskonna arvamuse jõul, kelle esindajana kohus tegutseb. Kui kogu kollektiiv üksmeelselt toetab seltsimehelikku kohut asja arutamisel ja seltsimehelik kohus tunneb, et tema tegutseb selle kollektiivi tahte teostajana, siis kohtuistungil kasvatustliku mõju kindlustamisel raskusi ei teki. Just siin peitubki seltsimeheliku kohtu teatav eelis riiklike kohtuorganitega võrreldes — võimalus kasutada üleastuja või korrarikkuja veenmiseks vahetult kogu kollektiivi abi.

KOLMAS PEATÜKK

SELTSIMEHELIKU KOHTU PÄDEVUS

Alates 1959. aastast on seltsimehelike kohtute pädevuses toimunud olulised muutused. Veel mõni aasta tagasi arutasid seltsimehelikud kohtud, juhindudes 6. augusti 1951. aasta seltsimehelike kohtute põhimäärusest, ainult töödistsipliini rikkumisi ja tööl toimunud distsiplinaarüleastumisi. Meie vabariigi külanõukogude juures puudusid seltsimehelikud kohtud ja ka majavalitsuste juures eksisteerisid nad pahatihti ainult paberil. Üleastumisi, õiguserikkumisi või ühiskonnavastaseid tegusid, mis olid toime pandud väljaspool töökohta, karistati administratiiv- või kohtu korras, sest ühiskondlikud organisatsioonid neid asju ei arutanud.

Seoses üldsuse osatähtsuse suurenemisega võitluses seaduserikkumiste ja sotsialistliku ühiselu reeglitest üleastumise vastu on asutustes ja ettevõtetes tegutsevate seltsimehelike kohtute funktsioonid oluliselt avardunud. Tänapäeval moodustavad tööalase iseloomuga üleastumised ainult ühe osa nende kohtute pädevusest.

Nagu märgitud, kuulub ettevõtete ja asutuste seltsimehelike kohtute kehtiva põhimääruse (§ 3) kohaselt nende kohtute pädevuse ainult tööalased üleastumised: mõjuvate põhjusteta töölt puudumine, tööle hilinemine või enneaegne töölt lahkumine, ebakaines olekus tööle ilmumine, juhataja käsu või korralduse mittetäitmine, töötaja hoolimatust ja vastutustundetust suhtumisest oma ülesannetesse tingitud praagi valmistamine ja tööseisaku tekitamine, ettevõtte või asutuse varasse lohakas suhtumine, ohutustehnika eeskirjade rikkumine ja muud töödistsipliini rikkumised. Mõnevõrra avaramalt on piiritletud seltsimeheliku kohtu pädevus majavalitsuse juures asuvate seltsimehelike kohtute organiseerimise ja töö juhendis (§ 3), mis näeb peale elamu

ja korteri kasutamise seotud asjade (ebamajanduslik suhtumine elamusse, vaidlused ühiskasutuses olevate ruumide kasutamise, kommunaalteenuste ja küttekulude jaotamise üle jne.) ette ka elukondlikku laadi üleastumiste arutamise (solvamine, laim, löömine, omavoli) ja kodanikevaheliste varaliste hagide otsustamise summaga kuni 50 rubla*.

Kaasajal arutavad nii asutuste ja ettevõtete seltsimeheli- kuid kohtud kui ka majavalitsuste ja külanõukogude juures tegutsevad seltsimeheli- kuid kohtud moraalse ja elukondliku iseloomuga üleastumiste asju. Selle põhilise tähtsusega murrangu seltsimeheli- kute pädevusse tõi NLKP XXI kongressi otsuste täitmine üldsuse osavõtu suurendamise kohta võitlusest igasuguste seaduserikkumiste ja sotsialistliku ühiselu reeglitest üleastumiste vastu. Tänapäeval on kõik seltsimeheli- kud kohtud, tegutsegu nad tööalasel või territoriaalsel põhimõttel, kujunenud võimsaks relvaks, mille abil nõukogude ühiskond võitleb igasuguste kapita- lismi igandite vastu — avaldugu need ebaühiskondlikus suhtumises töösse või teiste sotsialistliku ühiselu reeglite rikkumises.

Otsustavat osa seltsimeheli- kute pädevuse avardu- misel etendas 1959. aasta oktoobris uue seltsimeheli- kute tüüpõhimääruse projekti avaldamine. Tüüpõhimää- ruse projekt näeb seltsimeheli- kes kohtutes arutatavate küsi- muste seas ette peale tööalaste üleastumiste (töödistsipliini rikkumine, riiklike ja ühiskondlike materjalide, seadmete ja transpordivahendite ebaseaduslik kasutamine jne.) ka ar- vukaid moraalse ja elukondliku iseloomuga üleastumisi (ühiskondlikult kasulikust tööst kõrvalehoidumine ja para- siitlik eluviis, solvamine, laim, pisihuligaansus jne.).

Tüüpõhimääruse projekti kohaselt alluvad seltsimeheli- kele kohtutele samuti igasugused administratiivsed korrari- kumised ja ebaühiskondlikud teod, kui miilits või teised ad- ministratiivorganid või ühiskondlikud organisatsioonid an- navad need arutada seltsimeheli- kule kohtule. Tüüpõhimää- ruse projekt annab seltsimeheli- kele kohtutele õiguse aru- tada ka selliste kuritegude asju, mille ühiskonnaohtlikkus ei ole suur, mis on toime pandud esmakordselt ja üle antud seltsimeheli- kele kohtutele uurimisorganite, prokuröri või kohtu poolt.

Kaasajal võib seltsimeheli- kute poolt arutatavaid

* Käesolevas brošüüris on kasutatud enne 1. jaanuari 1961 kehti- nud hindade mastaapi. Toim.

asju jagada põhiliselt kahte rühma: 1. tööalase iseloomuga üleastumised, 2. moraalse ja elukondliku iseloomuga üleastumised. Neile kahele põhiliigile lisanduvad administratiivkorras karistatavad korrarikkumised või ebaühiskondlikud teod ja väiksema ühiskonnaohtlikkusega kuriteod, mille puhul süüdlase parandamine on võimalik ühiskondliku mõjutamise teel. Loomulikult on selline asjade liigitus suhteline ja iseloomustab ainult arutatavate asjade põhitüüpe, sest inimese käitumist tööl ei saa eraldada tema käitumisest väljaspool töökohta, administratiiv- või kohtu korras karistatavad teod võivad aga kanda nii tööalast kui ka elukondlikku iseloomu.

Tööalase iseloomuga üleastumistest arutavad seltsimehelikud kohtud väga mitmesuguseid töödistsipliini või kehtivate töö sisekorra eeskirjade rikkumisi, alates tööle hilinemisest või omavolilisest töölt puudumisest kuni sotsialistliku omandi rikkumise ja tööl toimepandud pisivargusteni, mis ei too kaasa kriminaalvastust.

Töö on NSV Liidus iga töövõimelise kodaniku kohuseks ja auasjaks — põhimõttel: «kes ei tee tööd, see ei pea ka sööma». (NSV Liidu Konstitutsiooni § 12). Iseloomustades tööd kui uue, kõrgema ühiskonnaformatsiooni loojat, märgib Nõukogude riigi rajaja V. I. Lenin: «Pärast seda, kui proletariaat on lahendanud võimu kättevõitmise ülesande, ja sedamööda, kuidas peamiselt ja põhiliselt lahendatakse ülesanne — eksproprieerida ekspropriaatorid ja suruda maha nende vastupanu, kerkib paratamatult igas sotsialistlikus revolutsioonis põhiülesandena esiplaanile kapitalismist kõrgema ühiskonnaformatsiooni loomine, nimelt: tööviljakuse tõstmine ja seoses sellega (ja selle jaoks) töö kõrgem organisatsioon.»⁷

Kõrge töödistsipliin on tööviljakuse tõstmise tähtsamaid tingimusi. Seetõttu on töödistsipliini pidamine iga Nõukogude kodaniku konstitutsiooniliseks põhikohuseks (NSV Liidu Konstitutsiooni § 130).

Nõukogude Liidus põhineb töödistsipliin kõigi töötajate teadlikul suhtumisel töösse. Vastavalt sellele kasutatakse töödistsipliini tõstmiseks meie asutustes ja ettevõtetes eelkõige mitmesuguseid ergutusabinõusid, nagu tänuavaldus, aukirja andmine, premeerimine jne. Kuid võitluses töödistsipliini rikkumiste vastu kasutatakse ka ühiskondlikke mõ-

⁷ V. I. Lenin, Teosed, 27. kd., lk. 229.

jutusvahendeid ja töö sisekorra eeskirjades ettenähtud distsiplinaarvahendeid.

Töölise ja teenistujate distsiplinaarvastutusele võtmise kord on ette nähtud 12. jaanuari 1957. a. töölise ja teenistujate töö sisekorra tüüpeeskirjades, samuti üksikute ministriumide või keskasutuste suhtes kehtestatud distsiplinaarmäärustikes. Töö sisekorra tüüpeeskirjade p. 22 kohaselt võib ettevõtte (asutuse) administratsioon määrata järgmisi distsiplinaarkaristusi: märkus, noomitus, vali noomitus, üleviimine teisele, vähemtasuvale tööle tähtajaga kuni 3 kuud või paigutamine madalamale töökohale samaks tähtajaks. Distsiplinaarkaristust võib määrata, kui distsiplinaarüleastumise avastamisest ei ole möödunud üle ühe kuu ja selle toimepanekust mitte üle kahe kuu. Distsiplinaarkaristus kustub, kui töötajale ühe aasta jooksul, arvates karistuse määramisest, ei määrata uut distsiplinaarkaristust. Distsiplinaarkaristus avaldatakse käskkirjas ja tehakse karistatule teatavaks allkirja vastu. Ametiühingu kohaliku komitee liikmeid võib administratsioon distsiplinaarvastutusele võtta vastavalt 15. juuli 1958. aasta seadlusega kinnitatud määrustikule ainult ametiühingu kohaliku komitee nõusolekul.

Kui töötaja ilma mõjuvate põhjusteta süstemaatiliselt ei täida töölepinguga või töö sisekorra eeskirjadega temale pandud kohustusi ja distsiplinaarvahendite kohaldamine tema suhtes ei ole andnud tulemusi, on asutuse või ettevõtte administratsioonil õigus töötajat Tööseaduste koodeksi § 47 p. «g» põhjal vallandada.

Töödistsipliini tõstmisel on tähtis osa ühiskondlikel mõjutusvahenditel — distsiplinaarüleastumise arutamine tootmisnõupidamisel, distsipliinirikkuja kutsumine ametiühingu kohaliku komitee istungile, seinalehes avaldatud kriitika jne. Neil vahenditel on võitluses üksikute distsiplineerimatute töötajatega sageli kõige parem kasvatuslik ja profülaktiline mõju.

Administratsioon võib distsiplinaarüleastumise asja üle anda ka seltsimehelikule kohtule. Seejuures aga tuleb arvestada, et ühe ja sama üleastumise eest ei saa olla kaht karistust ja asja arutamine seltsimehelikus kohtus asendab sama üleastumise eest distsiplinaarvastutusele võtmise.

Töödistsipliini rikkumiste arutamine seltsimehelikus kohtus avaldab suurt kasvatuslikku mõju kogu kollektiivile, kui see arutamine on hästi ette valmistatud ja selle käigus sel-

gitatakse välja üleastumise või distsipliinirikumise põhjustes (alkoholi kuritarvitamine, «sõprade» halb mõju jne.) ja näidatakse, milliste kahjulike tagajärgedeni töödistsipliini rikkumine võib viia. Brigadiri või iga brigaadiliikme tööle hiline mine tekitab kahju kogu brigaadi tööle. Samad tagajärjed on oma tööülesannete hooletul või mittekvaliteetsel täitmisel. Selliste asjade arutamisel tuleb kohtuistungile tingimata kutsuda töödistsipliini rikkuja lähemad töökaaslased ja asja arutamisel piltlikult, vastava arvestuse põhjal näidata, milline oli töödistsipliini rikkumisega (tööle hiline mine, omavoliline töölt puudumine, ebakaines olekus tööle ilmumine, tööülesannete täitmata jätmine jne.) kollektiivile, kogu ettevõttele või asutusele tekitatud kahju.

Kogemused näitavad, et sageli on töödistsipliini rikkumise põhjuseks alkoholi kuritarvitamine tööl või ka väljaspool tööaega. Seetõttu ei tule töödistsipliini rikkumiste arutamisel piirduda ainult ettevõtte või asutuse raamidega ja distsipliinirikkuja käitumisega tööl. Töödistsipliini rikkumise põhjuste avastamiseks tuleb tundma õppida distsipliini rikkuja koduseid tingimusi, selgitada, kellega ja kuidas ta veedab oma vaba aega, millised on tema huvialad jne. Alles siis on võimalik leida õige tee distsipliinirikumise põhjuste kõrvaldamiseks ja töötaja ümberkasvatamiseks.

Erilise tähelepanu ja hoolikusega tuleb suhtuda noorte, kogemusteta töötajate poolt toime pandud töödistsipliini rikkumistesse. Noortele ja kogemusteta töötajatele avaldab suurt mõju vanemate töökaaslaste eeskuju. Seetõttu tuleb nende asjade arutamisel eelkõige hoolitseda selle eest, et noor töötaja leiaks õiged töökaaslased, terve tööõhkkonna, samuti võimalused vaba aja ja puhkuse kasulikuks veetmiseks (sport, kultuuriline isetegevus, edasiõppimine jne.).

Töödistsipliini lahutamatuks osaks on ohutustehnika, tuleohutuse ja sanitaar-eeskirjade täitmine. Ka nende eeskirjade rikkumised, kui rikkumisega ei kaasnenud vastutust distsiplinaar-, administratiiv- või koguni kohtu korras, alluvad seltsimehelikele kohtutele.

Tööseaduste koodeksi § 138 kohaselt ei tohi ühtki ettevõtet avada, käiku lasta või teise hoonesse üle viia ilma töökaitseorganite loata. Sama koodeksi § 139 alusel peavad kõik ettevõtted ja asutused tarvitusele võtma vajalikud abinõud tervisekahjulike töötingimuste kõrvaldamiseks või vähendamiseks, õnnetusjuhtumite vältimiseks ja töökoha hoidmiseks nõutavas sanitaar-tervishoidlikus seisukorras.

Üldised ohutustehnika eeskirjad on kehtestatud Üleliidulise Ametiühingute Kesknõukogu poolt ja teatud tööalal kehtivate ohutustehnika eeskirjade täpset täitmist kontrollivad ametiühinguorganid.

Eriliigilise tööalase üleastumisenä näeb seltsimehelike kohtute 1959. aasta tüüpõhimääruse projekt ette (§ 5 p. 2) riiklike või ühiskondlike materjalide, seadmete ja transpordivahendite ebaseadusliku kasutamise, kui sellega ei tekitatud riigile või ühiskondlikule organisatsioonile suurt kahju. Samuti näeb tüüpõhimääruse projekt ette (§ 6 p. 5) esmakordselt toimepandud riigi või ühiskonna vara pisiriisumise ja kaubanduseeskirjade rikkumise asjade arutamise seltsimehelike kohtute poolt.

Asutuse või ettevõtte materjalide, seadmete või transpordivahendite omavõlilise kasutamise, asutuse või ettevõtte vara pisiriisumise ja kaubandusala töötajate poolt kaubanduseeskirjade rikkumise asju arutataksegi nüüd vastavate asutuste või ettevõtete seltsimehelikes kohtuis. Nende asjade arutamisel tuleb silmas pidada, et kõik need on tööalased üleastumised, mis oma ühiskonnaohtlikkusest võivad sageli läheneda kriminaalkuritegudele — ametialastele kuritegudele või kuritegelikele rünnete sotsialistliku omandi vastu. Eriti kehtib see asutuste või ettevõtete vara riisumise (varguse) suhtes. Juhuslikult avastatud pisivarguse taga võib peituda süsteemiks kujunenud, juba pikemat aega kestev sotsialistliku omandi riisumine suurtes kogustes. Seltsimehelikul kohtul tuleb selliste asjade puhul asja arutamiseks ettevalmistamise ja kohtuistungil arutamise käigus eriti hoolikalt kontrollida, kas ei ole tegemist sellise seaduserikkumisega, mis oma suure ühiskonnaohtlikkuse tõttu moodustab kohtu korras jälitatava kriminaalkuriteo ning seetõttu kuulub uurimisorganite ja kohtu pädevusse.

Tööalaste üleastumiste arutamisel tuleb silmas pidada, et administratsiooni ja töötaja vaheliste tööõiguslike vaidluste lahendamine ei kuulu seltsimehelike kohtute pädevusse. Seltsimehelik kohus ei või üle võtta töötulide komisjoni või ametiühingukomitee ja administratsiooni õigusi töötulide lahendamisel.

Nii näiteks pöördusid Tallinna Toidukaubastu seltsimeheliku kohtu poole avaldustega kaks kaupluse «Pelgurand» müüjat ja palusid seltsimeheliku kohtu nõusolekut töölt omal soovil lahkumiseks. Seltsimehelik kohus võttis avaldused oma menetlusse ja otsustas teha administratsioonile

ettepaneku rahuldada töötajate avaldused. Tegemist on ilmse eksitusega ja kehtiva tööseadusandluse mittetundmisega. Avaldus töölt omal soovil lahkumise kohta tuleb vahetult esitada asutuse või ettevõtte administratsioonile ning see ei vaja mingit eelnevat kooskõlastamist või otsustamist ühiskondlike organisatsioonide poolt.

5. jaanuaril 1960 arutas Tallinna Toidukaubastu seltsimehelik kohus kaupluse nr. 69 juhataja puudujääkide ja ülejääkide küsimust ning otsustas teha kaubastu direktorile ettepaneku nõuda kaupluse juhatajalt sisse 952 rubla* suurune puudujääk, 238-rublane* ülejääk aga kanda riigituludesse. Ka selle asja arutamisel ja otsustamisel ületas seltsimehelik kohus oma pädevuse piirid, sest seltsimeheliku kohtu ülesannetesse ei kuulu materiaalselt vastutavalt isikult puudujääkide sissenõudmise või ülejääkide riigituludesse kandmise küsimuste otsustamine. Kui aga seltsimehelikus kohtus näiteks kaubanduseeskirjade või kehtivate töö sisekorra eeskirjade rikkumise asja arutamisel tehakse kindlaks, et eeskirjade rikkumise tagajärjel tekitati asutusele või ettevõttele materiaalne kahju, tuleb seltsimehelikul kohtul juhtida sellele administratsiooni tähelepanu ja teha ettepanek kahju sissenõudmiseks seaduses ettenähtud korras.

Moraalse ja elukondliku iseloomuga üleastumised moodustavad teise seltsimehelikes kohtuis arutatavate asjade rühma. Siia kuuluvad mitmesugused sotsialistliku ühiselu reeglite ja õigusnormide rikkumised, mis ei ole vahetult seotud süüdlase poolt oma tööülesannete täitmisega (ühiskondlikult kasulikust tööst kõrvalehoidumine ja parasiitlik eluviis, ebaväärikas või ebamoraalne käitumine isiklikus või perekondlikus elus, kaaskodanike sõimamine või löömine, omavolitsemine, laste järelevalveta jätmine, tülid korteri üldkasutatavate ruumide kasutamisel jne.).

Kui moraalse või elukondliku iseloomuga üleastumine, näiteks kollektiivi liikme solvamine või löömine, pandi toime tööle, esineb see ühtlasi tööalase üleastumisena, samuti nagu ebaväärikas või ebamoraalne käitumine avalikus kohas võib moodustada administratiivkorras karistatava korrarikkumise või koguni kohtu korras karistatava huli-gaansuse.

1959. aasta tüüppõhimääruse projekti kohaselt arutavad

* Vt. märkus lk. 23.

töötavate kodanike moraalse ja elukondliku iseloomuga üleastumiste asju põhiliselt asutuste ja ettevõtete seltsimehelikud kohtud ja ainult mittetöötajate puhul — nende elukohas tegutsevad seltsimehelikud kohtud. Tõsi küll, tüüpohimääruse projekti § 7 määrab, et elukohajärgsetel seltsimehelikel kohtutel on kokkuleppel töökoha ühiskondlike organisatsioonidega õigus võtta oma menetlusse ka töötava isiku moraalse või elukondliku iseloomuga üleastumise või õiguserikkumise asju, kuid selline kord on ette nähtud erandlikult, ainult üksikudel juhtudel, nagu märgitakse tüüpohimääruse projektis.

NSV Liidu Ülemkohtu 26. märtsi 1960. aasta määrus nr. 2, mis soovitab rahvakohtutel laiemalt praktiseerida nimetatud erasüüdistuse asjade (solvamine, laim, löömine ja kerge kehavigastus), samuti pisihuligaansuse ja pisi-spekulatsiooni asjade saatmist seltsimehelikele kohtutele arutamiseks, nimetab seejuures aga nii süüdlase töökohaku kui ka elukohajärgseid seltsimehelikke kohtuid.

Et moraalse ja elukondliku iseloomuga üleastumiste toimepanek ei ole vahetult seotud süüdlase poolt oma tööülesannete täitmisega, peaks võitluses nende üleastumistega võrdne koht kuuluma kodanike elukohajärgsetele seltsimehelikele kohtutele, kes tegutsevad majavalitsuste ja külanõukogude juures. See ei tähenda loomulikult, et asutuste ja ettevõtete seltsimehelikel kohtuil ei tuleks neid asju arutada, kui asjaolud seda nõuavad. Kuid asutuse või ettevõtte seltsimehelik kohus saab arutada ainult oma töötaja üleastumisi, moraalse või elukondliku iseloomuga üleastumise puhul on aga asjaosalised sageli asutuse või ettevõtte seltsimehelikule kohtule võõrad, mis võib asja arutamisel ja otsustamisel tekitada tõsiseid raskusi.

Toome eelneva kohta näite kombinaadi «Kommunaar» seltsimeheliku kohtu praktikast.

6. septembril 1960 arutas kombinaadi seltsimehelik kohus kombinaadi töötaja V. üleastumist, mis seisnes selles, et ta oli kodus tülitsemisel oma meheema lõõnud. Asja ettevalmistamise käigus oli seltsimehelik kohus võtnud kannatanult ja tunnistajatelt kirjalikud seletused. Kuid ükski neist kohtuistungile ei ilmunud. Asja kohtulik arutamine piirdus ainult kohtu alla antud töötaja seletuste ärakuulamisega. Kohtualune aga end süüdi ei tunnistanud ja seletas, et tekkinud tülis on süüdi ta meheema, kes olevat teda sõimanud ja ta kleidi lõhki tõmmanud. Kohtul puudus võimalus

kontrollida kohtualuse seletuste õigsust ja seda, kas toimunud tülis ei olnud osaliselt süüdi ka V. meheema ise. Samuti ei ole antud hinnangut V. abikaasa käitumisele, mis seisnes selles, et ta naiste tüli puhul, nagu ta ise kirjutab, viskas kopsikuga vett vahele.

Kombinaadi «Kommunaar» seltsimehelik kohus töötab üldiselt hästi. Asjade arutamiseks ettevalmistamine ja kohtuistungil arutamine toimub põhjalikult, seltsimeheliku kohtu otsused on põhjendatud ja kajastavad kogu kollektiivi seisukohti toimunud üleastumise või õiguserikkumise suhtes. Näitena toodud asja arutamine oleks võib-olla paremini toimunud süüdlase elukohajärgses seltsimehelikus kohtus, kus oleks avanenud võimalus kindlustada kõigi asjaosaliste kohtuistungile ilmumine ja sel teel asja igakülgne ning täielik arutamine. Moraalse ja elukondliku iseloomuga üleastumiste arutamiseks tuleb seega asutuste ja ettevõtete seltsimehelikel kohtuil luua tihe side töötajate elukohajärgsete seltsimehelike kohtutega ja igal konkreetset juhul, olenevalt üleastumise asjaoludest, otsustada, kas asja arutada süüdistatava töö- või elukohajärgse seltsimeheliku kohtu poolt.

Seltsimehelike kohtute kogemused moraalse ja elukondliku iseloomuga asjade arutamisel ei ole suured, kuid just nende asjade arutamine ja otsustamine nõuab eriti hoolikat ja põhjalikku ettevalmistamist, maksimaalset objektiivsust, tähelepanelikku ja lugupidavat suhtumist oma kaaskodanikesse. Moraalse ja elukondliku iseloomuga asjade puhul tuleb seltsimehelikul kohtul tavaliselt arutada mitte üksikut konkreetset üleastumist või sotsialistliku ühiselu reeglite rikkumist, vaid võtta seisukoht asjaosaliste käitumise, nende eluviisi suhtes tervikuna. Küsimus ei ole mitte niivõrd selles, et selgitada, kes oli süüdi toimunud tülis või antud ebaväärikas käitumises, vaid selles, et likvideerida igasuguste tülide ja sotsialistliku ühiselu reeglite rikkumiste põhjused, kasvatada kodanikke sotsialistliku ühiselu reeglite austamise ja kaaskodanikest lugupidamise vaimus.

Vastavalt sellele tuleb seltsimehelikul kohtul moraalse või elukondliku iseloomuga asjade puhul eriti hoolikalt uurida üleastujat iseloomustavaid asjaolusid, leida sotsialistliku ühiselu reeglite rikkumise põhjused ja seltsimehelikult abistada nende kõrvaldamist. Moraalse ja elukondliku iseloomuga üleastumiste puhul tuleb seltsimehelikel kohtutel oskuslikult kasutada asja avaliku, ühiskondliku aruta-

mise hoiatavat mõju ning arvestada, et seda asja kergekäelise avalikule kohtuistungile määramisega ei kahjustataks.

Moraalse ja elukondliku iseloomuga üleastumised, mis uue seltsimehelike kohtute tüüpõhimääruse projekti kohaselt kuuluvad nende kohtute pädevusse, on väga mitmepalgelised ja oma ühiskonnakahjulikkuse astmelt erinevad. Ägeduses toimepandud kaaskodanike solvamine või juhuslik tüli korteri üldkasutatavate ruumide pärast on muidugi sotsialistliku ühiselu reeglite rikkumine ja sellisena hukkamõistetav. Kuid nende üleastumiste ühiskonnaohtlikkus ei ole võrreldav moraalse laostumisega, mis avaldub näiteks ühiskondlikult kasulikust tööst kõrvalehoidumises ja parasitlikus eluviisis või laste kasvatamisel oma kohustuste täitmatajätmisses. Võitluses moraalse ja elukondliku iseloomuga üleastumiste vastu tuleb seltsimehelikel kohtuil suunata võitluse teravik just sellise, isiku ebaühiskondlikus eluviisis avalduva moraalse laostumise vastu.

Seltsimehelike kohtute üheks kõige tähtsamaks ülesandeks peab kujunema võitlus ühiskondlikult kasulikust tööst kõrvalehoidumise ja parasitliku eluviisi vastu. Muidusõjatel ja parasitidel, kes elatuvad teiste kodanike ausa töö arvel, ei ole kohta nõukogude ühiskonnas.

Seltsimehelikel kohtuil tuleb arvestada, et ühiskondlikult kasulikust tööst kõrvalehoidumine ja parasitlik eluviis käivad käsikäes kuritegevusega. Inimene, kes ei tööta, kuid «elab laialt», peab ju kusagilt saama sissetulekut. Kui väikesepalgaline isik ostab «Volga» ja ehitab aasta või paariga kahekorruselise elumaja, mille väärtus ületab mitmesajakordselt tema kuupalga, siis kerkib paratamatult küsimus neid väljaminekuid tasakaalustavate sissetulekuallikate suhtes. Pahatihti on selliste ebatavaliselt suurte sissetulekute allikaks vargus, omastamine, spekulatsioon, altkäemaks jne. Seega rajaneb parasiidi isiklik heaolu kaaskodanike ausal tööol, nende poolt loodud väärtuste kuritegelikul omastamisel.

Parasitlik eluviis seisneb sageli oma ametiseisundi kuritarvitamises. Kuna parasiit ei rikastu seejuures mitte vahetult oma kaaskodanike, vaid riiklike ja ühiskondlike vahendite arvel, milliseid ta omavoliliselt käsutab, siis ei hakka tema tegevuse ühiskonnaohtlik ja parasitlik iseloom kaaskodanikele alati silma. Tegelikult ei ole aga riiklike või ühiskondlike materjalide, seadmete või transpordivahendite

ebaseaduslik kasutamine isikliku kasusaamise sihil oma ühiskonnaohtlikkuse poolest oluliselt erinev riigi või ühiskonna vara riisumisest. Nii riisumise kui ka ebaseadusliku kasutamise korral (nn. kasutusvargus) toimub kuritegelik rikastumine riigi või ühiskonna arvel, kusjuures kuritegude korduva toimepaneku teel võib riigile või ühiskondlikele organisatsioonidele tekitada suurt kahju.

Administratiivkorras karistatavad korrarikkumised ja ebaühiskondlikud teod on õigusnormide rikkumised, mis toovad kaasa administratiivvastutuse ja seda tavaliselt rahatrahvi näol. Oma loomult on need üleastumised tavaliselt mitte tööalase, vaid moraalse ja elukondliku iseloomuga, kuigi ka tööseadusandluse eeskirjade rikkumine võib kaasa tuua administratiivvastutuse ja administratiivkorras määratava rahatrahvi (näiteks hooletuse tõttu tööraamatu kaotamise eest, ohutustehnika ja töökaitse eeskirjade rikkumise eest jne.). Administratiivkorras karistatavate korrarikkumiste puhul ei pruugi karistusi alati määrata administratiivorganid. Nii näiteks vaadatakse administratiivkorras karistatava pisihuligaansuse asjad vastavalt Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi 18. jaanuari 1957. aasta seadlusele läbi rahvakohtuniku poolt, kellel on õigus süüdlast karistada kuni 15-ööpäevase arestiga. Administratiivkorras trahvi määramise õigus on samuti miilitsaorganil. Nii näiteks on vastavalt Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi 30. jaanuari 1959. aasta seadlusele kohaliku töörahva saadikute nõukogu täitevkomitee miilitsaosakonna või -jaoskonna ülemal õigus administratiivkorras karistada kuni 100 rubla* rahatrahviga isikuid, kes on süüdi joojaks ilmumises tänavale või teistesse ühiskondlikesse kohtadesse, samuti alkohoolsete jookide joomises kauplustes, tänavatel või teistes ühiskondlikes kohtades, kus see on keelatud.

Administratiivkorras karistatavad korrarikkumised ja ebaühiskondlikud teod ei moodusta seltsimehelike kohtute pädevuses omaette kindlapiirilist asjade liiki, mis oma sisult erineks teistest seltsimehelike kohtute poolt arutatavate asjade liikidest, näiteks moraalse ja elukondliku iseloomuga üleastumistest.

2. septembril 1960 arutas näiteks Harju rajooni Kuusalu kolhoosi seltsimehelik kohus, nagu märgitakse kohtuotsuses,

---

* Vt. märkus lk. 23.

sama kolhoosi liikmete L. ja S. poolt Harju Rajooni TSN Täitevkomitee 25. juuni 1959. aasta üldkohustusliku otsuse nr. 6 rikkumist, mis seisnes selles, et kolhoosi liikmed L. ja S. olid jätnud järelevalveta oma lapsed, kes ragulkaga lasksid katki kolhoosi karjalauda aknad ja vedasid kolhoosi looreha maantee sillale, kus sellele sõitis pimedas otsa veoauto. Laste kasvatamisel oma kohustuste täitmatajätmine on moraalse ja elukondliku iseloomuga üleastumine, mis on ette nähtud seltsimehelike kohtute tüüpõhimääruse projekti §-is 6. p. 2. Samaaegselt moodustab see käitumine ka administratiivkorras karistatava korrarikkumise ja kuulub sellena samuti seltsimehelike kohtute pädevusse.

Administratiivkorras karistatav korrarikkumine on nagu kuritegugi õigusevastane ja ühiskonnale kahjulik tegu ning erineb viimasest ainult oma väiksema ühiskonnaohtlikkuse ja raskemate kahjulike tagajärgede puudumise tõttu. Nii toob näiteks kehtivate jahipidamise või kalapüügi eeskirjade rikkumine kaasa üldreeglina administratiivvastutuse. Kui sellise rikkumisega aga tahtlikult või ettevaatamatuse tõttu põhjustati jahi- ja kalamajandusele suur kahju, siis kannab süüdlane vastust Eesti NSV kriminaalkoodeksi § 157 lg. 1 põhjal ja kohus võib teda karistada parandusliku tööga kuni ühe aastani või rahatrahviga.

Seltsimehelike kohtute tüüpõhimääruse projekti §-is 6 on loetletud rida korrarikkumisi või üleastumisi, mida vastavalt kehtivale õigusele karistatakse administratiivkorras, nagu jahipidamise ja metsakasutuse eeskirjade rikkumine, külvide kahjustamine ja istandike rikkumine, pisispekulatsioon ja pisihuligaansus, kaubanduseeskirjade rikkumine, haljasalade ja puude kahjustamine. Peale selle määrab tüüpõhimääruse projekt (§ 6 p. 11), et seltsimehelikele kohtutele alluvad ka teised administratiivsed korrarikkumised ja ebaühiskondlikud teod, mis tüüpõhimääruses otsest ei ole loetletud, kui miilitsa- või administratiivorganid või ühiskondlikud organisatsioonid annavad asja seltsimehelikule kohtule arutamiseks.

Seoses üldsuse osatähtsuse suurenemisega võitluses igasuguste korrarikkumiste vastu on miilitsa- ja administratiivorganid, samuti ka ühiskondlikud organisatsioonid hakanud laialdaselt kasutama seltsimehelike kohtute abi tavaliselt administratiivkorras karistatavate korrarikkumiste arutamisel. Võitluses avaliku korra rikkumiste, väiksemate huligaansuste, liikluseeskirjade rikkumiste jne. vastu suu-

reneb pidevalt seltsimehelike kohtute osatähtsus, kes edukalt kasutavad ühiskondlikke mõjutamisvahendeid administratiivkorras karistatavate korrariikkujate parandamisel ja ümberkasvatamisel. Ka nende asjade arutamisel tuleb seltsimehelikel kohtutel erilist tähelepanu pöörata võitlusele alkoholi kuritarvitamise kui korrariikkumiste põhjuse vastu. Kahtlemata tuleb vääritude tegude toimepanemist jooanud olekus lugeda süüdlase vastutust raskendavaks, mitte aga tema käitumist vabandavaks või õigustavaks asjaoluks. Lõomine, solvamine, huligaansus, võimuesindajale vastuhakkamine, liikluseeskirjade rikkumine jne. on tüüpilised ebakaines olekus toimepandud administratiivkorras karistatavad korrariikkumised, kui need teod oma ühiskonnaohtlikkuse tõttu ei too kaasa kriminaalvastutust.

Väiksema ühiskonnaohtlikkusega kuriteod kuuluvad seltsimehelikes kohtutes arutamisele seltsimeheliku kohtu tüüppõhimääruse projekti § 6 punkt 11 kohaselt, mis määrab, et seltsimehelikud kohtud arutavad selliseid kuritegusid, mille ühiskonnaohtlikkus ei ole suur, mis on toime pandud esmakordselt ja mille arutamist seltsimehelikus kohtus peavad võimalikuks kohus, prokurör või uurimisorganid. Vastavalt sellele on seltsimehelikud kohtud alates 1959. aastast hakanud arutama asutustes ja ettevõtetes toimepandud pisiriisumisi, väiksema ühiskonnaohtlikkusega huligaansusi, solvamisi, laimamisi ja teisi kuritegusid, mille ühiskonnaohtlikkus ei ole suur ja mille toimepanijat on võimalik ümber kasvatada ning parandada ühiskondlike mõjutamisvahendite kohaldamise teel.

Juhindudes NLKP XXI kongressi otsustest üldsuse osatähtsuse suurendamise kohta võitluses kuritegevuse ja igasuguste õiguserikkumiste vastu, fikseerib NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 19. juuni 1959. aasta määrus nr. 3, et kohtud peavad laialdaselt praktiseerima asjade üleandmist üldsusele arutamiseks õiguserikkumiste kohta, mis ei ole eriti ühiskonnaohtlikud, lõpetades sellistes asjades menetluse kriminaalkorras. Sama rõhutavad ka teised NSV Liidu Ülemkohtu määrused kriminaalasjades 1959—1960. a.

Uus Eesti NSV kriminaalprotsessi koodeks näeb otseselt ette kriminaalasja algatamisest keeldumise või kriminaalasja lõpetamise seoses materjalide üleandmisega arutamiseks seltsimehelikule kohtule (§ 7). Eesti NSV kriminaalkoodeksi § 51 kohaselt võib selline üleandmine toimuda, kui kuriteo ühiskonnaohtlikkus ei ole suur ja kui süüaluse pa-

randamine on võimalik seltsimeheliku kohtu poolt kohaldatavate ühiskondliku mõjutamise vahendite abil.

Eelnevast tulebki juhinduda, kui otsustada küsimust, kas toimepandud varguse, huligaansuse või mõne muu ühiskonnaohtliku teo arutamine kuulub seltsimeheliku kohtu pädevusse või mitte. Oluline tähtsus on siin toimepandud teo ühiskonnaohtlikkuse astmel ja sellel, kas antud teo toimepanijat on võimalik kasvatada ning parandada tema kuriteo arutamiseks seltsimehelikus kohtus. Seejuures tuleb arvestada tekitatud kahju iseloomu ja suurust, seaduserikkumise toimepaneku motiive, teo tahtlikku või ettevaatamatut toimepanekut, antud üleastumise ühiskonnaohtlikkust vastava asutuse või ettevõtte tingimustes, samuti seaduserikkuja isiksust, tema varasemat karistatust, suhtumist oma tööülesannete täitmisesse, osavõttu ühiskondlikust tööst jne.

Mitte suure ühiskonnaohtlikkusega kuriteo toimepaneku korral ei tohi alahinnata ühiskondlike mõjutusvahendite toimet ja pöörduda kohtu- või uurimisorganite poole asjades, mis ilmselt kuuluvad seltsimehelike kohtute pädevusse. Nii näiteks esitas Saku õlletehase direktor kohalikele miilitsaorganitele avalduse võtta kriminaalkorras vastutusele sama tehase tööline, kes oli tabatud peotäie otrade vargusest. Avaldusele oli lisatud tehase raamatupidamise õiend, et varastatud otrade väärtust ei olnud võimalik kindlaks teha seetõttu, et varga tabamisel odraterad pudenesid maha. Teiselt poolt esineb aga juhtumeid, kus seltsimehelikud kohtud võtavad oma menettlusse kuritegude asju, mis oma ühiskonnaohtlikkuse tõttu peaksid kuuluma kohtu- ja uurimisorganite pädevusse. Nii näiteks arutas Tallinna Toidukaubastu seltsimehelik kohus kaupluse «Lembitu» filiaali müüja L. poolt toimepandud vargust, millega oli kauplusele tekitatud kahju 1684 rubla*. Arvestades kahju suurust, oleks asi tulnud üle anda uurimisorganitele.

Küsimuse otsustamisel, kas antud kuriteo asja saab arutada seltsimehelik kohus või mitte, tuleb peale teo ühiskonnaohtlikkuse arvestada ka kõigi selle teoga seonduvate asjaolude väljaselgitamise võimalusi. Seltsimehelik kohus ei ole uurimisorgan ning tema võimalused kuriteo asjaolude selgitamisel on tunduvalt piiratumad kui miilitsa-, prokuratuuri- või kohtuorganitel. Kui kuriteo asja seltsimehelikus kohtus arutamiseks ettevalmistamisel või kohtuistungil aru-

* Vt. märkus lk. 23.

tamisel selgub, et toimepändud seaduserikkumise iseloomu või ulatuse selgitamiseks on vaja teostada uurimistoiminguid, mis ei kuulu seltsimeheliku kohtu pädevusse, siis tuleb asi saata juurdlus- või eeluurimisorganeile uurimiseks.

Seltsimehelike kohtute tüüpõhimääruse projekt nimetab seltsimehelike kohtute pädevusse kuuluvate kuritegudena solvamist, löömist, laimamist, riigi- ja ühiskonna vara piseriisumist, omavoli, kaubanduseeskirjade rikkumist ja puskari valmistamist. Nimetatud loetelu ei ole muidugi lõplik ja seltsimehelikud kohtud võivad arutada ka teisi kuritegusid, mille ühiskonnaohtlikkus ei ole suur ning mille toimepanijat on võimalik parandada ja ümber kasvatada ühiskondlike mõjutusvahendite kohaldamisega.

Nii näiteks arutas kombinaadi «Kommunaar» seltsimehelik kohus 30. juunil 1960 sama kombinaadi töötaja V. kuritegu, mis seisnes abiellumist takistavate asjaolude varjamises ja valeteadete andmises perekonnaseisuaktide registreerimist toimetavatele organitele. Asja oli seltsimehelikule kohtule arutamiseks saatnud Tallinna linna abiprokurör. Kombinaadi töötajat V. süüdistati selles, et tema, olles alates 1948. aasta veebruarist kehtivas abielus, registreeris 29. oktoobril 1958 Tallinna Perekonnaseisuaktide Büroos teise abielu, varjates seejuures, et esimene abielu on lahutamata. Arvestades kuriteo mitte suurt ühiskonnaohtlikkust ja süüdlase isiksust, lõpetas Tallinna linna abiprokurör seaduserikkuja suhtes kriminaalasja ja saatis selle arutamiseks seltsimehelikule kohtule. Seltsimehelik kohus, arvestades kodanik V. puhtsüdamlikku ülestunnistust ja oma teo kahetsemist, otsustas teda karistada ühiskondliku noomitusega ja teha temale ettepanek viivitamata algatada 1948. aastal registreeritud abielu lahutamise menetlus.

Erasüüdistuse asjade (solvamine, laim, löömine, kerge kehavigastus) seltsimehelikele kohtutele arutamiseks andmisel tuleb vastavalt NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 26. märtsi 1960. aasta määrusele nr. 2 arvestada kannatanu arvamust. Kui kannatanu nõuab asja arutamist rahvakohtus, ei ole kohtuorganil õigust selle arutamisest keelduda. Ka teiste kuritegude asjade kohtu- või uurimisorganite poolt seltsimehelikele kohtutele arutamiseks üleandmisel ei tohi rikkuda kuriteo läbi kannatanud isikute, asutuste või ettevõtete õigusi, eriti nende õigust kriminaalasjade algatamisest keeldumise või kriminaalasja lõpetamise määruse peale seaduses ettenähtud korras edasi kaevata. Kriminaalasja

lõpetamine vähese ühiskonnaohtlikkuse tõttu ei võta kuriteo läbi kannatanult õigust nõuda kahjude tasumist, mis temale kuriteoga tekitati. Vastavalt sellele määrab uue Eesti NSV kriminaalprotsessi koodeksi § 9, et asja materjalide seltsimehelikule kohtule üleandmise korral on juurdlusorgan, uurija, prokurör või kohus kohustatud tarvifusele võtma abinõud kannatanule tekitatud kahju hüvitamiseks. Kuna seltsimehelikel kohtuil kehtiva seadusandluse kohaselt puudub õigus otsustada varalisi hagasid, tuleb kohtu- ja uurimisorganeil kuriteo asja seltsimehelikule kohtule arutamiseks üleandmisel tingimata selgitada, kas selle kuriteoga ei ole kannatanule tekitatud varalist kahju, ja sellise kahju esinemise korral abistada kannatanut selle kohtu korras sissenõudmisel. Asja seltsimehelikus kohtus arutamisel tuleb seltsimehelikul kohtul samuti pöörata erilist tähelepanu arutatava kuriteoga tekitatud kahju hüvitamisele, selgitada, kas tekitatud kahju on süüdlase poolt vabatahtlikult hüvitatud või mitte, ja arvestada seda seltsimeheliku kohtu otsuse tegemisel.

Väiksema ühiskonnaohtlikkusega kuritegude seltsimehelikule kohtule arutamiseks andmist tuleb lahus hoida kuriteos süüdlase käendusele andmisest. Kuriteo seltsimehelikule kohtule arutamiseks andmine võib toimuda nii pärast kriminaalasja algatamist kui ka enne seda. Seltsimehelikele kohtutele võib järelikult üle anda nii uurimisorganite või kohtu poolt algatatud kriminaalasju kui ka neile organeile saabunud materjale, mille suhtes uurimisorganid või kohus tegid määruse kriminaalasja algatamisest keeldumise kohta. Kohtu- või uurimisorganite poolt süüdlase ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi käendusele andmine võib toimuda aga alles pärast kriminaalasja algatamist ja süüdlasele süüdistuse esitamist, nagu seda otseselt ette näeb Eesti NSV kriminaalprotsessi koodeksi § 6. Süüdlast võib käendusele anda ainult ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi taotlusel, asja seltsimehelikule kohtule arutamiseks andmisel aga sellise taotluse esitamist vaja ei ole. Käendusele ei või anda isikut, kes ei pea ennast süüdlaseks või nõuab asja edasist uurimist või arutamist kohtus. Seltsimehelikule kohtule võib üle anda ka asju, kus end süüdi ei tunnistanud.

Kohtu- ja uurimisorganeil tuleb seltsimehelikele kohtutele arutamiseks üle anda ainult sellised väiksema ühiskonnaohtlikkusega kuritegude asjad, mille puhul süüdlase pa-

randamiseks ja ümberkasvatamiseks piisab ühiskondlike mõjutusvahendite kohaldamisest, olenemata sellest, milline on teo toimepannud isiku edasine käitumine. Kui süüdistatava kriminaalvastutusest vabastamine on võimalik aga ainult ühiskondliku organisatsiooni või töötajate kollektiivi käendusel ja seejuures tingimusel, et ta tulevikus oma süü korraliku käitumisega heastab, siis ei tule asja anda mitte seltsimehelikule kohtule arutamiseks, vaid seda võib vajalike tingimuste olemasolu puhul lõpetada süüdlase käendusele andmisega.⁸

Seltsimehelike kohtute pädevus on kaasajal kujunenud eelkõige nende kohtute enda praktika alusel, kusjuures see tunduvalt ületab seltsimehelike kohtute kehtivates põhimäärustes ettenähtud seltsimehelike kohtute pädevuse piirid. Põhiliselt juhendusid seltsimehelikud kohtud oma pädevuse kujundamisel NLKP XXI kongressi otsustest üldsuse osavõtu suurendamise kohta võitluses igasuguste seaduserikkumiste ja sotsialistliku ühiselu reeglitest üleastumiste vastu, arvestades seejuures 24. oktoobril 1959. aastal avaldatud uue seltsimehelike kohtute tüüpõhimääruse projekti eeskirju.

Kuid mitte kõik 1959. aasta tüüpõhimääruse projekti sätted, mis määravad seltsimehelike kohtute pädevust, ei ole senini ellu rakendatud. Projekt näeb ette näiteks ka tsiviilasjade arutamist seltsimehelike kohtute poolt. Nii määrab projekti § 6 punkt 9, et seltsimehelikud kohtud arutavad kodanikevaheliste varaliste nõudmiste asju, kui vaidlusaluse summa suurus on kuni 500 rubla*, mõlema poole nõudmisel aga ka nõudmiste asju kuni 1000 rublani*. Sama paragrahvi punkt 10 kohaselt alluvad seltsimehelikele kohtutele ka vaidlused talundipere vara osastamise ja jaotamise kohta mõlema poole nõusolekul.

Tuleb aga arvestada, et ka tsiviilvaidlused hagi hinnaga kuni 500 rubla* võivad mõnikord olla seotud küllaltki keerukate õiguslike küsimuste lahendamise, mille otsustamine seltsimehelikele kohtutele ei ole alati jõukohane. Sama kehtib vaidluste suhtes talundipere vara osastamise või jaotamise küsimustes, mille otsustamine nõuab eriteadmisi nii tsiviil- kui ka maa- ja perekonnaõiguse alal.

---

⁸ Kriminaalasja seltsimehelikule kohtule arutamiseks üleandmise ja süüdlase käendusele andmise vahekorra kohta vt. H. R a n d a l u, Nõukogude kohtu kasvatuslikud ülesanded ja ühiskonna osavõtt õigusemõistmisest, Tallinn, 1960, lk. 39 jj.

* Vt. märkus lk. 23.

NELJAS PEATÜKK

SELTSIMEHELIKU KOHTU POOLT KOHALDATAVAD ÜHISKONDLIKU MÕJUTAMISE VAHENDID

Seltsimehelikud kohtud on ühiskondlikud organid, kelle ülesandeks on kollektiivselt ja seltsimehelikult arutada kollektiivi nende liikmete ebaõiget käitumist, kes on kaldunud kõrvale sotsialistliku ühiselu reeglitest või rikkunud kehtivaid õigusnorme, ja aidata neil ühiskondliku mõjutamise teel end parandada. Asja arutamisel seltsimehelikus kohtus on seega põhilise tähtsusega asjaolu, et see seltsimees, kelle asja kohus arutab, täielikult mõistaks oma eksimust, saaks aru oma käitumise ebaõigsusest ja teeks sellest vajalikud järeldused — parandaks oma käitumist ning väldiks tulevikus igasuguseid üleastumisi või korrarikkumisi. Vastavalt sellele lasub seltsimehelike kohtute kasvatusliku ja profülaktilise töö raskuspunkt asja seltsimehelikus kohtus arutamisel. Asja arutamise tulemusena kohaldatavail ühiskondliku mõjutamise vahendeil aga ei olegi iga kord määravat tähtsust — seltsimehelik kohus võib olenevalt asjaoludest piirduda ainult asja avaliku arutamisega, nagu seda näeb ette 1959. a. tüüppõhimääruse projekti § 15.

6. augusti 1951. aasta seltsimehelike kohtute põhimääruse kohaselt (§ 12) võib seltsimehelik kohus asja arutamise tulemusena süüdlase suhtes kohaldada üht järgmistest vahenditest: 1. avaldada ühiskondliku laituse, 2. avaldada ühiskondliku noomituse, 3. teha ettepaneku süüdlase paigutamiseks madalamale ametikohale või tema vallandamiseks, 4. teha ettepaneku üle anda materjalid süüdlase kriminaalvastutusele võtmiseks. 23. märtsi 1948. aasta juhendi kohaselt (§ 12) võib seltsimehelik kohus: 1. teha hoiatuse, 2. avaldada ühiskondliku laituse, 3. määrata rahatrahvi mitte üle 10 rubla* ühiskondlike organisatsioonide kasuks, 4. ko-

* Vt. märkus lk. 23.

hustada tasuma tekitatud varaline kahju ulatusega kuni 50 rubla*. Märgitagu aga, et selle juhendi sätted rahatrahvi määramise ja varalise kahju tasumise kohta on kaasajal kaotanud oma tähtsuse, kuna praktika ei tunne seltsimeheliku kohtu otsuse sundkorras täitmist, mida näeb ette sama juhendi § 14.

Tunduvalt avaramalt sätib seltsimeheliku kohtu õigused süüdlasele kohaldatavate mõjutusvahendite suhtes 1959. aasta tüüppõhimääruse projekt. Projekti § 15 kohaselt võib seltsimehelik kohus: 1. kohustada süüdlast vabandama kannatanu või kollektiivi ees, 2. teha seltsimeheliku hoiatuse, 3. avaldada ühiskondliku laitude, 4. teha ühiskondliku noomituse, 5. määrata rahatrahvi kuni 100 rublani*, 6. teha ettepaneku süüdlase üleviimiseks madalamapalgalisele tööle kuni kolmeks kuuks või tööle, mis ei ole seotud materiaalsete väärtuste käsutamise või hoidmisega, üleviimiseks madalamale ametikohale või töölt vallandamiseks, 7. esitada rahvakohtule arutamiseks süüdlase elamispinnalt väljatõstmise küsimuse, kui temaga kooselamine on võimatu, kui ta rüüstab elamut või jätab kuritahtlikult tasumata korteriüüri, 8. kohustada süüdlast oma tööga hüvitama tekitatud kahju.

Oma sisult võime seltsimehelike kohtute poolt süüdlasele kohaldatavaid ühiskondliku mõjutamise vahendeid jagada kahte rühma: 1. moraalise mõjutamise vahendid (kohustus vabandada, seltsimehelik hoiatus, ühiskondlik laitus või noomituse) ja 2. materiaalse mõjutamise vahendid (rahatrahvi, kohustus hüvitada tekitatud kahju). Nende mõjutamisvahendite ühiseks omaduseks on seejuures asjaolu, et nii moraalise kui ka materiaalse iseloomuga mõjutusvahendite kohaldamises väljendub ühiskondlik hukkamõist, eitav hinnang süüdlase teo suhtes — tunnus, mis on iseloomulik igale karistusele. Erinevus kriminaal-, distsiplinaar- ja administratiivkaristusest seisneb ainult selles, et viimased väljendavad riigi, riiklike organite või ametiisikute eitavat ning hukkamõistvat suhtumist toimepandud kuriteosse või üleastumisse, seltsimeheliku kohtu otsusega kohaldatavad mõjutusvahendid väljendavad aga ühiskondliku organi seisukohta.

Eriliigi ühiskondlikke mõjutamisvahendeid moodustavad vahendid, mis seisnevad seltsimeheliku kohtu ettepanekus

---

* Vt. märkus lk. 23.

asutuse või ettevõtte administratsioonile (ettepanek üle viia madalamapalgalisele tööle või madalamale töökohale, ettepanek töölt vabandada) või riiklikele organeile (ettepanek süüdlase kriminaal- või administratiivvastutusele võtmiseks, ettepanek kohtu korras elamispiinnalt väljatõstmiseks). Selline seltsimeheliku kohtu ettepanek ei ole loomulikult asutuse või ettevõtte administratsioonile või teistele riiklikele organitele kohustuslik, kuid väljendab samuti nagu teised seltsimeheliku kohtu poolt kohaldatavad mõjutusvahendid selle kohtu kui ühiskondliku organi eitavat hinnangut kohtuotsusega süüdi tunnistatud isiku ja tema käitumise suhtes.

Põhilisteks seltsimeheliku kohtu kui ühiskondliku organi poolt kohaldatavateks mõjutusvahenditeks on moraalise iseloomuga mõjutamisvahendid — kohustus vabandada kannatanu või kollektiivi ees, seltsimehelik hoiatus, ühiskondlik laitus või noomitus. Neile lisandub seltsimeheliku kohtu õigus teha ettepanek kohaldada süüdlase suhtes riiklike sunnivahendeid vastavalt kehtivale õigusele (üle viia madalamapalgalisele tööle või tööle, mis ei ole seotud materiaalse väärtuste hoidmise või käsutamisega, algatada süüdlase suhtes kriminaaljälitus või võtta süüdlane administratiivkorras vastutusele jne.). Kuna praktikas ei rakendata seltsimeheliku kohtu otsuse sundkorras täitmist, tuleb seltsimehelike kohtute kaasaegsel arenguetapil ka nende vahendite kohaldamisega piirduda. Tõsi küll, seltsimehelike kohtute uue tüüp-põhimääruse projekt näeb ette seltsimehelike kohtute õiguse kohaldada vahetult süüdlasele ka materiaalse iseloomuga mõjutamisvahendeid, näiteks rahatrahvi, kuid kuni see projekt ei ole seadusena vastu võetud, puudub nende vahendite kohaldamiseks seaduslik alus.

Ebaõige on seetõttu mõningate seltsimehelike kohtute praktika, kes juba nüüd, ilma seadusliku aluseta teevad otsuseid süüdlase karistamiseks rahatrahviga või otsustavad temalt sisse nõuda üleastumise või õiguserikkumisega tekitatud materiaalse kahju. Nii näiteks otsustas Harju rajooni kolhoosi «Tasuja» seltsimehelik kohus 10. mail 1960 karistada sama kolhoosi liiget, kes oli süüdi oma kaastöötaja löömisel, 100 rubla* suuruse rahatrahviga ja määras, et trahv tuleb hiljemalt 10. juuniks 1960 tasuda kolhoosi kassasse. Sama rajooni Kuusalu kolhoosi seltsimehelik kohus aga otsustas sisse nõuda kahelt kolhoosi liikmelt 595.10 rubla*,

* Vt. märkus lk. 23.

millise kahju olid kolhoosile tekitanud nende lapsed, ja kohustas neid selle summa kahe kuu jooksul tasuma kolhoosi kassasse. Tehase «Volta» seltsimehelik kohus otsustas Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi 30. jaanuari 1959. aasta seadluse põhjal karistada sama tehase töötajat V. ebakaines olekus avalikku kohta ilmumise eest 100 rubla* suuruse rahatrahviga ametiühingu kohaliku komitee kasuks, hoolimata sellest, et nimetatud seadlus annab sellise karistamisõiguse ainult miilitsaorganeile ja rajooni või linna töörahva saadikute nõukogu administratiivkomisjonidele.

Võitluses õiguserikkumiste ja ebaühiskondlike tegude vastu tuleb seltsimehelikel kohtutel tugevdada moraalsele ühiskondlike mõjutamisvahendite toimet — seltsimeheliku hoiatuse ja ühiskondliku laituse või noomituse avaldamise mõju. Lubamatu on aga kohaldada selliseid mõjutusvahendeid, mida seadus ette ei näe. Samuti tuleb asutuse või ettevõtte administratsioonile ja riiklikele organeile ettepanekute tegemisel arvestada vastaval alal või vastava küsimuse kohta kehtivat seadusandlust ja teha ettepanekud kooskõlas seaduse nõuetega.

Kehtivad seltsimehelike kohtute põhimäärused ei näe moraalse iseloomuga mõjutamisvahendite hulgas ette seltsimeheliku kohtu õigust kohustada süüdlast avalikult vabandama kannatanu või kollektiivi ees. Süüdlasele on sellise kohustuse täitmine aga kahtlemata heaks kasvatusvahendiks. Kuna selle vahendi kohaldamine ei ole vastuolus kehtiva õigusega, tuleks seltsimehelikel kohtutel seda ulatuslikumalt kohaldada.

Nagu märgitud, ei tunne kaasaegne praktika süüdlaselt rahatrahvi või tema poolt üleastumise või õiguserikkumise tekitatud varalise kahju sundkorras sissenõudmist. Seltsimehelike kohtute sellesisulised otsused jäävad, kui süüdlane neid vabatahtlikult ei täida, ainult paberile. Küsimus, kas seltsimehelikele kohtutele tuleb anda õigus süüdlasi karistada rahatrahviga ja otsustada varaliste sissenõudmiste asju, on tuleviku probleem. Küll on aga seltsimehelikel kohtutel juba kehtiva seadusandluse alusel õigus kohustada süüdlast teatud tähtjaks hüvitama tema poolt tekitatud varaline kahju hoiatusega, et selle kohustuse mitetäitmise korral nõutakse kahju sisse kohtu korras. Selline

---

* Vt. märkus lk. 23.

kohustus on kooskõlas kehtiva Tsiviilkoodeksiga, mille § 403 kohaselt on igaüks kohustatud tasuma kahju, mille ta on tekitanud teisele isikule või varale. Kui süüdlane seda kohustust ei täida, tuleb seltsimehelikul kohtul abistada kannatanut tekitatud kahju kohtu korras sissenõudmisel või juhtida riiklike organite (asutuse või ettevõtte administratsioon, prokuratuur) tähelepanu selle kahju sissenõudmise vajadusele.

Seltsimehelike kohtute tüüpõhimääruse projekt näeb ette, et seltsimehelikul kohtul on õigus kohustada süüdlast oma tööga tasa tegema tekitatud kahju (§ 15 punkt 8). Kahtlemata on see üleastuja või õiguserikkuja kasvatamise seisukohalt õige norm. Raskused võivad tekkida ainult selle normi ellurakendamisel, kui süüdlane seda kohustust vabatahtlikult ei täida. Vastavalt sellele tuleb seltsimeheliku kohtu otsuses, millega süüdlast kohustatakse tekitatud kahju oma tööga tasa tegema, ette näha ka mõjutusvahend, mis tema suhtes kuulub kohaldamisele selle kohustuse mittetäitmise korral, samuti ettepanek kannatanule tekitatud kahju kohtu korras sisse nõuda.

Seltsimehelikud kohtud võivad teha oma otsustes ettepanekuid mitte ainult riiklikele organeile või asutuste ja ettevõtete administratsioonile ja mitte ainult süüdlase suhtes riikliku sunni vahendite kohaldamiseks. Olenevalt arutatava asja sisust ja süüdlase isiksusest võib seltsimehelik kohus teha ettepanekuid ka ühiskondlikele organisatsioonidele või asjaosalistele kodanikele. Nii võib seltsimehelik kohus teha ühiskondlikele organisatsioonidele ettepaneku süüdlase suhtes ühiskondlike mõjutamisvahendite kohaldamiseks — arutada süüdlase käitumist ühiskondliku organisatsiooni (parteiorganisatsioon, ametiühingukomitee, komsomoliorganisatsioon jne.) koosolekul, kustutada süüdlane eesrindlaste nimekirjast, võtta maha autahvilt jne. Seltsimeheliku kohtu ettepanekud võivad peale süüdlase mõjutamise ja tema poolt tekitatud kahju hüvitamise küsimuse puudutada ka õiguserikkumisi või üleastumisi soodustavate asjaolude kõrvaldamist (puudused varaliste väärtuste hoidmisel või arvestamisel, mis soodustasid varguste toimepanekut, alkohoolsete jookide müügi eeskirjade rikkumine, mis soodustas alkoholi kuritarvitamist ja huligaansusi, puudulik järelevalve ja kontroll ohutustehnika-, tuletõrje- või sanitaareeskirjade täitmise üle jne.).

Seltsimehelike kohtute tüüpõhimääruse projekti koha-

selt võib seltsimehelik kohus esitada rahvakohtule arutamiseks süüdlase elamispiinalt väljatõstmise küsimuse, kui temaga kooselamine on võimatu, kui ta rüüstab elamut või jätab kuritahtlikult tasumata korteriüüri (§ 15 p. 7). Kahtlemata võib seltsimehelik kohus küll sellise ettepaneku teha vastavaile isikuile, asutustele või ettevõtetele, kelle õigusi või huve süüdlase poolt rikuti. Seltsimehelik kohus ise ei saa aga sellist hagi kehtiva õiguse kohaselt rahvakohtusse esitada, sest ta ei ole nn. asjast huvitatud protsessipool, kellel on õigus hagi korras taotleda süüdlase väljatõstmist. Peale korteri kaasüüriliste, kes võivad esitada hagi süüdlase vastu kooselu võimatukstegemise motiivil, ja maja omaniku, kes võib taotleda süüdlase väljatõstmist elamu rüüstamise või korteriüüri mittetasumise põhjal, on ainult prokuröril kehtiva Tsiviilprotsessi koodeksi § 2 põhjal õigus pöörduda vastava hagiga kohtu poole süüdlase väljatõstmiseks. Kui seega seltsimehelik kohus asja arutamisel leiab, et süüdlane tuleb eelnevalt nimetatud alustel korterist välja tõsta, peab ta sellekohase ettepanekuga pöörduma kas isikute, asutuste või ettevõtete poole, kelle õigusi või huve süüdlane on rikkunud, või prokuratuuri poole. Viimaste poolt hagi esitamise korral on seltsimehelikul kohtul õigus rahvakohtule teatada, et ta esitatud hagi toetab.

Ühiskondliku mõjutamise vahendi valikul tuleb seltsimehelikul kohtul arvestada süüdlase poolt toimepandud üleastumise või õiguserikkumise iseloomu ja ühiskonnale kahjulikkuse astet, süüdlase isiksust ja tema poolt üleastumise või õiguserikkumise tahtlikku või ettevaatamatuse tõttu toimepanekut, samuti kõiki teisi asjaolusid, mis kas raskendavad süüdlase vastutust, nagu üleastumise või õiguserikkumise rasked tagajärjed, selle korduv või grupiline toimepanek, toimepanek ebakaines olekus jne., või, vastupidi, kergendavad seda vastutust, nagu süüdlase puhtsüdamlik kahetsus ja oma süü ülestunnistamine, kahjulike tagajärgede ärahoidmine või tekitatud kahju vabatahtlik hüvitamine jne. Seltsimehelikul kohtul tuleb arvestada, et ainult sellel ühiskondliku mõjutamise vahendil on vajalik kasvatuslik ja profülaktiline mõju, mille valik oli põhjendatud ja õiglane.

Seltsimehelike kohtute pädevust käsitlevas peatükis nägime, et kaasajal on seltsimehelikud kohtud oma praktilises töös oluliselt ületanud kehtivate põhimääruste raamid ja juhindudes üldsuse osatähtsuse suurendamise vajadusest

võitluses igasuguste õiguserikkumiste ja ebaühiskondlike tegude vastu, arutavad edukalt selliseid õiguserikkumisi või üleastumisi, mille arutamist ja otsustamist seltsimeheliku kohtu poolt kehtivad põhimäärused ette ei näe (mitmesugused moraalse ja elukondliku iseloomuga asjad, väiksema ühiskonnaohtlikkusega kuriteod jne.). Sama ei kehti aga seltsimehelike kohtute poolt kohaldatavate mõjutusvahendite suhtes, kus seltsimehelike kohtute praktika, välja arvatud üksikud erandid, piirdub 6. augusti 1951. a. seltsimehelike kohtute põhimääruses ettenähtud mõjutamisvahendite kohaldamisega.

Mingit kahtlust ei tekita seltsimehelike kohtute poolt moraalse iseloomuga ühiskondlike mõjutamisvahendite (hoiatus, noomitus, laitus, kohustus vabandada kannatanu või kollektiivi ees, kohustus hüvitada tekitatud kahju) kohaldamise õigsus, samuti seltsimeheliku kohtu õigus teha selleks pädevaile riiklikele organeile või ametiisikuile ettepanek kohaldada süüdlaste suhtes riiklikke sunnivahendeid. Kuni seltsimehelike kohtute uue tüüpõhimääruse kehtestamiseni tuleb seltsimehelikel kohtuil paratamatult nende vahendite kohaldamisega ka piirduda. Materiaalse iseloomuga vahendite kohaldamiseks (rahatrahv, kahju sundkorras sissenõudmine, varaliste hagide täitmine) puudub seltsimehelikel kohtuil aga seaduslik alus, kui mitte arvestada 23. märtsi 1948. aasta juhendi § 12 sätteid, mida aga praktikas ei kohaldata.

Seltsimehelike kohtute pädevuse ja tema poolt kohaldatavate mõjutusvahendite kooskõlastamise küsimus vajab kõige lähemal ajal seadusandlikku reguleerimist. Nii näeb näiteks tüüpõhimääruse projekti § 6 punkt 1 ette seltsimehelike kohtute ülesandena võitluse ühiskondlikult kasulikust tööst kõrvalehoidumise ja parasiitliku eluviisi vastu. See on kahtlemata väga vajalik ja õige norm. Projekti § 15 aga, mis käsitleb seltsimehelike kohtute poolt kohaldatavaid mõjutusvahendeid, jätab lahtiseks küsimuse, kuidas seltsimehelik kohus saab ühiskondlikult kasulikust tööst kõrvalehoidujaid ja parasiite suunata ühiskondlikult kasulikule tööle, kui nende suhtes ainult moraalse mõjutamise vahendite kohaldamine ei andnud tulemusi.*

---

* 8. juunil 1961 võttis Eesti NSV Ülemnõukogu vastu seaduse «Võitluse tugevdamisest ühiskonnastaste, parasiitlike elementide vastu, mis näeb ette parasiitlike elementide sundkorras tööle suunamise.

Seltsimehelike kohtute 1959.—1960. a. praktikast võib tuua arvukaid näiteid seltsimehelike kohtute poolt kohaldatavate mõjutusvahendite hea kasvatustliku ja profülaktilise mõju kohta. Eriti ilmne on asja seltsimehelikus kohtus arutamise ümberkasvatav ja parandav mõju siis, kui teiste mõjutusvahendite kohaldamine, näiteks distsiplinaarkorras karistamine, ei andnud süüdlase suhtes vajalikke tulemusi.

Kodanik P. töötab Tallinna Vineeri- ja Mööblivabrikus juba pikemat aega. Varem esines temal pahatihti töödistsipliini rikkumisi, peamiselt alkoholi kuritarvitamise tagajärjel. Nii määrati temale ebakaines olekus tööle ilmumise eest üksnes 1959. aastal kaks distsiplinaarkaristust. Karistamine ei andnud aga tulemusi, sest üleastumised jätkusid. 4. jaanuaril 1960 tekib P. ja tema töökaaslaste vahel tüli, mille käigus P. solvab ja lööb näkku üht oma töökaaslast.

P. käitumine anti arutamiseks vabriku seltsimehelikule kohtule, kes 11. jaanuaril 1960 karistas teda ühiskondliku noomitusega. Kuigi seltsimehelik kohus määras süüdlasele suhteliselt kerge karistuse teo eest, mis sisaldab kriminaalkuriteo tunnuseid, on süüdlane asja arutamisest seltsimehelikus kohtus teinud tõsised järeldused. Tema käitumine on muutunud, töödistsipliini rikkumisi ja alkoholi kuritarvitamisi enam ei esine, ta täidab edukalt oma tööülesandeid ja on võitnud kõigi oma töökaaslaste lugupidamise.

Sellised näited ei ole üksikud erandid, vaid just tüüpilised ja iseloomulikud seltsimehelike kohtute tööle. Üleastuja või korrarikkuja parandamisel ning ümberkasvatamisel on määravaks mõjutamisvahendi moraalne toime, süüdlase veenmine tema käitumise lubamatuses ja vajalikkuses seda parandada. Sellise veendumuse kujunemisel etendab aga otsustavat osa üleastumise või korrarikkumise seltsimehelik ja kollektiivne arutamine seltsimeheliku kohtu istungil ja selle kohtu otsuse põhjal süüdlase suhtes ühiskondliku mõjutamise vahendi kohaldamine.

VIIES PEATUUK

MATERJALIDE KOGUMINE JA KOHTUISTUNGI ETTE- VALMISTAMINE

Teatud konkreetse üleastumise arutamisele seltsimehelikus kohtus eelneb materjalide üleandmine seltsimehelikule kohtule. Materjalide kogumine ja kohtule üleandmine on küllaltki keeruline toiming, millesse tuleb suhtuda väga hoolikalt.

Seltsimehelikule kohtule materjalide üleandmisel kerkib sageli küsimus, kas antud korrarikumine või ühiskonnavastane tegu on üldse niivõrd raske, et sellele on vaja keskendada kogu kollektiivi tähelepanu.

Häriulikult arutavad seltsimehelikud kohtud nende isikute üleastumisi, kellele seltsimehelik kriitika koosolekutel, vestlustes, seinalehtedes või teised ühiskondlikud mõjutusvahendid ei ole vajalikku mõju avaldanud ja kes ei ole ka varem tema suhtes rakendatud distsiplinaarkaristustest järeltundsi teinud. 1951. aasta seltsimehelike kohtute põhimääruse p. 8 järgi otsustab asja seltsimehelikku kohtusse suunamise küsimuse vastava ettevõtte või asutuse juhataja. Majavalitsuste juures asuvate seltsimehelike kohtute organiseerimise ja töö juhendi p. 6 alusel algatatakse menetlus asjast huvitatud isikute või ühiskondlike organisatsioonide esildisel. Kuid seltsimehelike kohtute viimaste aastate töö on veenvalt näidanud, et seltsimehelike kohtute pädevuse piiramine ainult administratsiooni algatusel arutatavate töödistsipliini rikkumise asjadega on alusetu. Samuti on ebaõige piirata nende organite või isikute ringi, kes võivad asju üle anda seltsimehelikele kohtutele.

Nagu eespool nimetatud, suunavad käesoleval ajal asju seltsimehelikele kohtutele ettevõtte või asutuse administratsioon, ühiskondlikud organisatsioonid, rahvamalevad, kolhooside juhatused, majavalitsejad, kohtu-, miilitsa- ja prokuratuuriorganid ning kodanikud, samuti ka kohalike töö-

rahva saadikute nõukogude täitevkomiteed ja nende alalised komisjonid ning korrariikkuja töökoha koosolek, nagu see on fikseeritud seltsimehelike kohtute tüüpõhimääruse projekti §-is 9.

Kuid tekib küsimus, kas iga eespool mainitud organ või isik on õigustatud üle andma iga liiki üleastumise asju seltsimehelikele kohtutele arutamiseks. Seda küsimust ei reguleeri ka seltsimehelike kohtute tüüpõhimääruse projekt. Kas on õige, et näiteks majavalitseja või üksikkodanik teeb vahetult esildise tehase seltsimehelikule kohtule ühe või teise töötaja töödistsipliini rikkumise arutamiseks? Materjalide suunamiseks seltsimehelikesse kohtutesse on kujunenud teatud praktika. Töödistsipliini rikkumisi arutavad seltsimehelikud kohtud mitte ainult ettevõtte või asutuse administratsiooni, vaid ka ühiskondlike organisatsioonide esildusel. Kui on tegemist ühiskondliku korra rikkumistega avalikes kohtades — teatrites, kinodes, klubides, sööklates jne. —, siis üleastumist pealtnäinud isik teeb esildise vastavale komsomoli- või partei-algorganisatsioonile või käitiskomiteele, kes siis otsustab materjalide üleandmise otstarbekohasuse seltsimehelikule kohtule.

Kuna seltsimehelikes kohtutes tehtav kasvatustöö on seda efektiivsem, mida kiiremini kollektiiv arutab üleastumist ja mõistab ebaühiskondliku teo hukka, siis materjalide õigeaegne üleandmine seltsimehelikule kohtule on otsustava tähtsusega. Seejuures aga ei tohi unustada, et materjalidega tutvumine ja kõikide asjaolude väljaselgitamine nõuab seltsimehelikult kohtult aega.

Materjalide mitteõigeaegne üleandmine seltsimehelikule kohtule on põhjuseks, et seltsimehelik kohus ei saa kohaldada distsipliinirikkuja suhtes karistust tööseadusandluses ettenähtud aja jooksul. Seltsimehelikus kohtus ei või arutada töödistsipliini rikkumist, kui tööseadusandluses ettenähtud tähtajad (üks kuu töödistsipliini rikkumise avastamisest või kuus kuud selle toimepanemisest) on möödunud. Neil juhtumel peab seltsimehelik kohus tagastama asja administratsioonile.

Kuidas peab aga seltsimehelik kohus toimima sel puhul, kui materjalid töödistsipliini rikkumises andis ettevõtte administratsioon õigeaegselt üle seltsimehelikule kohtule, kuid töödistsipliini rikkuja ei saanud näiteks haigestumise tõttu kuu jooksul ilmuda seltsimeheliku kohtu istungile, arvates distsipliini rikkumise avastamisest? Vastavalt seltsi-

mehelike kohtute tüüpõhimäärusele võib seltsimehelikus kohtus asja arutada tagaselja, kui korrarikkuja tahtlikult ei ilmu kohtuistungile. Haigestumine näiteks on mõjuv põhjus ja asja arutamine tagaselja ei oleks põhjendatud. Sellisel juhul on kõige otstarbekohasem raviarstilt välja selgitada haiguse kestus ning sellest olenevalt kas jätta asi seltsimeheliku kohtu menetlusse või tagastada materjalid õigeaegselt ettevõtte või asutuse administratsioonile, kes võib kohaldada süüdlase suhtes distsiplinaarkaristust.

Suur tähtsus on seltsimehelikele kohtutele esitatavate materjalide täielikkusel ja kvaliteedil. Halvasti vormistatud materjalid, vajalike dokumentide mitteesitamine viivitab asja arutamist seltsimehelikus kohtus, see aga vähendab kohtuistungi kasvatustöö mõju. Ainult siis saab seltsimeheliku kohtu kasvatustöö olla efektiivne, kui üleastumisele reageeritakse kiiresti, veel siis, kui üleastumise üksikasjad on pealtnägijatel värskelt meeles.

Asja arutamiseks ettevalmistamisel on soovitav seltsimehelikul kohtul välja nõuda mitmesuguseid dokumente ning õiendeid, mis aitavad kaasa üleastumise fakti kindlakstegemisele ja üleastuja iseloomustamisele. Raske on loetleda kõiki dokumente, mis seltsimehelikus kohtus iga arutatava asja juures võivad vajalikuks osutada. Need dokumendid on, olenevalt asja iseloomust, erinevad.

Tootmistööga seotud üleastumise puhul on soovitav seltsimehelikule kohtule esitada: 1. asutuse, ettevõtte, organisatsiooni juhataja käskkiri, korraldus või resolutsioon asja üleandmise kohta seltsimehelikule kohtule; 2. meistri, vahetuse- või tsehhiülema, osakonnajuhataja või kolhoosi brigadiri ettekanne, milles on kirjeldatud üleastumise sisu; 3. üleastumise toime pannud isiku seletus. Töö sisekorra tüüpeeskirjad nõuavad, et distsiplinaarkaristuse määramisel on administratsioon kohustatud nõudma töödistsipliini rikkujalt seletuse. Selle seletuse võib distsipliinirikkuja anda kas kirjalikult või suuliselt, kusjuures suulise seletuse puhul peab administratsiooni korralduses olema viidatud sellele, et seletus on antud suuliselt, ja lühidalt märgitud seletuse sisu; 4. õiend töötaja eelmiste üleastumiste kohta ja milliseid mõjutusvahendeid on tema suhtes juba rakendatud. Õiendis peaks ka märkima, milliseid kiitusi on töötajale avaldatud ning töötamise kestus antud ettevõttes, asutuses või organisatsioonis, ja iseloomustama töötajat, tema suh-

tumist tööülesannete täitmisesse, ühiskondlikesse kohustus-
tesse ning kaastöötajaisse.

Sellisel õiendil on suur tähtsus korrarikkuja isiksuse väljaselgitamiseks. Seepärast toimivadki õigesti need seltsimehelikud kohtud, kes töödistsipliini rikkumise asja materjalide juurde nõuavad kirjaliku õiendi. Näiteks Naha- ja Jalatsikombinaadi «Kommunaar», Tekstiilikäitise «Punane Koit» jt. seltsimehelikud kohtud on sellised iseloomustused kohtuistungi ettevalmistamise käigus alati välja nõudnud.

Kui aga on tegemist ebakaines olekus tööle ilmumisega, võib asja arutamiseks esitada veel tervishoiupunkti või mõne teise raviasutuse õiendi selle kohta. Kui arstlik läbivaatus on seotud raskustega, võib piirduda töökohas akti koostamisega. Aktis fikseeritakse töötaja ebakaines olekus tööle ilmumise aeg ja asjaolud, millest järeldati, et töötaja oli joobnud. Aktile võiksid alla kirjutada ametiühingu tsehhikomitee esimees (asetäitja) või ametiühingu rühmaorganisaator, tsehi-, osakonnajuhataja või meister. Kui distsipliinirikkumine leidis aset kolhoosis, siis võiks niisugusele aktile alla kirjutada brigadir ja mõni brigaadi liikmetest.

Kui sellise dokumendi koostamisega hilinetakse, võib seltsimehelikul kohtul distsipliinirikkumise fakti tõestamisega raskusi tekkida.

Ohutustehnika eeskirjade rikkumise puhul on vajalik õiend selle kohta, missuguseid konkreetseid ohutustehnika eeskirju on rikutud ja milles see rikkumine seisnes. Õiendi võiksid koostada ühiskondlikud töökaitseinspektorid või ametiühingute tehnilised inspektorid.

Riiklike või ühiskondlike materjalide, seadmete ja transpordivahendite ebaseadusliku kasutamise puhul on soovitatav, et võimaluse korral esitataks seltsimehelikule kohtule õiend riigile või ühiskondlikule organisatsioonile tekitatud kahju suuruse kohta.

Moraalse ja elukondliku iseloomuga üleastumise asjades on põhiliseks dokumendiks ametiühingu- või komsomolikomitee või partei-algorganisatsiooni otsus toime pandud üleastumise suunamise kohta seltsimehelikule kohtule. Samuti suunavad neid asju seltsimehelikele kohtutele rahvamalevad, rahvakohtud, miilitsa- ja prokuratuuriorganid.

Seltsimehelikud kohtud arutavad käesoleval ajal veel administratiivseid korrarikumisi ja ühiskonnavastaseid tegusid, samuti ka väiksema ühiskonnaohtlikkusega kuritegusid

kohtu-, prokuratuuri- ja miilitsaorganite poolt saadetud materjalide alusel.

Asja arutamiseks vajalike dokumentide mitteesitamine seltsimehelikule kohtule ei või olla asja arutamisest keeldumise aluseks. Seltsimehelike kohtute ülesandeks on kasvatada meie ühiskonna liikmeid sotsialistliku ühiselu reeglite täitmise vaimus ja luua hukkamõistev õhkkond igasuguse ühiskonnavastase teo suhtes. Järelikult on seltsimeheliku kohtu esimees või asetäitja kohustatud pärast materjalide saamist tegema kõik selleks, et hankida asja arutamiseks vajalikud dokumendid ja õiendid. Vastavalt seltsimeheliku kohtu tüüppõhimääruse projektile on ettevõtete, asutuste ja organisatsioonide juhatajad, samuti ka kõik teised ametisikud kohustatud seltsimeheliku kohtu nõudmisel esitama kõik temale vajalikud dokumendid.

Paljud seltsimehelikud kohtud peavad erilist žurnaali seltsimehelikule kohtule saabuvate asjade registreerimiseks, arvelevõtmiseks ja nende lahendamise käigu kontrollimiseks. Sellise žurnaali pidamist võiks soovitada kõikidele seltsimehelikele kohtutele. Žurnalis võiksid olla järgmised lahtrid:

Jrk. nr.	Asja saabumise kuupäev	Kelle poolt asi üle antud	Seltsimeheliku kohtu alla antud isiku	
			perekonna-, ees- ja isanimi	töökoht ja amet
1	2	3	4	5
Uleastumise lühike kirjeldus	Kellele antud ettevalmistamiseks	Millal arutamisele määratud (kuupäev)	Vastuvõetud otsuse sisu ja mõjutusvahend	Märkusi otsuse täitmise kohta
6	7	8	9	10

Pärast materjalide kättesaamist täpsustab seltsimeheliku kohtu esimees üleastumise sooritamise ja seltsimehelikule kohtule materjalide üleandmise kuupäeva.

Olenevalt asja tähtsusest ja keerulisusest määrab seltsimeheliku kohtu esimees või tema asetäitja tähtaja, mille jooksul tuleb asi arutamiseks ette valmistada. Samal ajal määrab seltsimeheliku kohtu esimees, kes seltsimeheliku kohtu liikmetest valmistab asja ette ning teatab sellest vastavale seltsimeheliku kohtu liikmele. Seltsimeheliku kohtu esimees võib ka ise asja arutamiseks ette valmistada.

Vastavalt seltsimehelike kohtute tüüppõhimääruse projektile peavad seltsimehelikud kohtud arutama asju 10 päeva jooksul pärast nende saabumist.

Majavalitsuste juures asuvate seltsimehelike kohtute organiseerimise ja töö juhendi p. 8 kohaselt peab seltsimehelik kohus asjad läbi vaatama hiljemalt 5 päeva jooksul, arvates nende saabumise päevast.

Asja arutamiseks ettevalmistamise võib jaotada kaheks staadiumiks. Esimeses staadiumis seltsimeheliku kohtu esimees või liikmed tutvuvad esitatud materjalidega, selgitavad välja üleastuja isikusse puutuvad andmed (töökoha, elukutse jne.), kontrollivad vajalike dokumentide olemasolu ning nende puudumisel nõuavad nad täiendavalt välja.

Asja ettevalmistamise teises staadiumis vestleb seltsimeheliku kohtu liige üleastujaga.

Vestluse käigus peab seltsimeheliku kohtu liige jõudma veendumusele, kas üleastumine on reaalne, selgitab välja need isikud, kes võivad kohtuistungil olla tunnistajateks. Pärast seda vestleb seltsimeheliku kohtu liige üleastumist pealtnägijate, üleastuja sõprade ning kaastöötajatega ja noorukite vanematega, et jõuda veendumusele, kuidas suhtub üleastuja töösse, perekonda, ühiskondlikesse kohustus-tesse ja kaastöötajatesse jne. Siin võivad seltsimeheliku kohtu liikmele suurt abi anda ametiühingu-, partei-, kom- somoli- jt. organisatsioonid.

Asja arutamiseks ette valmistav seltsimeheliku kohtu liige peab välja selgitama kõik üleastumise üksikasjad, selle toimepanemise põhjused ja motiivid. Kui neid ettevalmistavas korras välja ei selgitata, on seltsimehelikul koh- tul asja arutamine raskendatud.

Lõpetanud materjalide ettevalmistamise, kannab seltsimeheliku kohtu liige esimehele ette ettevalmistamise tulemu- sed. Kui esimees leiab, et asi on põhjalikult ette valmistatud,

kõik asjaolud uuritud ja vajalikud dokumendid kogutud, määrab ta asja arutamisele. Vastasel korral aga laseb ta asja täpsustada või koguda täiendavaid materjale. Samaaegselt tutvustab seltsimeheliku kohtu esimees kohtu liikmeid asja materjalidega.

Seltsimeheliku kohtu esimees või asetäitja teeb seltsimeheliku kohtu alla antud isikule teatavaks materjalide kontrollimise tulemused. Sellel isikul on õigus omakorda taotleda täiendavate dokumentide väljanõudmist ja tunnistajate väljakutsumist.

Esile tõsta võib näiteks Tartu Õlletehase seltsimeheliku kohtu praktikat. Siin viiakse pärast asja ettevalmistamist läbi seltsimeheliku kohtu ettevalmistav istung, kus seltsimeheliku kohtu liige kannab ette asja ettevalmistamise tulemused ning seejärel otsustatakse asja arutamisele määramise küsimus. Sellist seltsimeheliku kohtu ettevalmistavate istungite läbiviimist tuleb soovitada, sest nad aitavad kaasa arutatava asja õigele lahendamisele. Ülearuseks nimetatud seltsimeheliku kohtu praktikas tuleb pidada süüdistuskokkuvõtte koostamist ja selle üleandmist süüdistatavale seltsimeheliku kohtu ettevalmistaval istungil. Sellise tegevuse puhul võib üleastujal tekkida mulje, et kohus ei ole objektiivne, sest seltsimeheliku kohtu seisukoht kajastub juba süüdistuskokkuvõttes. Küll aga võiks soovitada, et üleastujale antakse kätte dokumendi või avalduse ärakiri, millega asi seltsimehelikule kohtule arutamiseks suunati.

Asja arutamisele määramisel otsustab seltsimeheliku kohtu esimees või asetäitja asja arutamise täpse aja ja koha, määrab kindlaks, keda tuleb kutsuda istungile tunnistajatena. Seltsimehelike kohtute esimehed peavad siinjuures silmas pidama, et ühele seltsimeheliku kohtu istungile ei määrataks mitut asja. Pikad istungid väsitavad nii kohtu koosseisu kui ka osavõtjaid, nende aktiivsus langeb.

Pärast asja arutamisele määramist algab seltsimeheliku kohtu töö järgmine etapp ehk seltsimeheliku kohtu istungiks ettevalmistamine. Seltsimeheliku kohtu istungi kordaminek oleneb kohtuistungiks vajaliku ruumi ettevalmistamisest ja kollektiivi kaasatõmbamisest asja arutamisele. Seltsimehelik kohus avaldab üleastujale seda suuremat mõju, mida aktiivsemalt üleastumist kohtu istungil arutatakse.

Ruumi seltsimeheliku kohtu istungi läbiviimiseks on ko-

hustatud andma asutuse, ettevõtte või organisatsiooni administratsioon, majavalitsus või külanõukogu.

Kohtuistungist ajast ja kohast võib teatada kuulutuse, kohaliku raadiosõlme ja seinalehe kaudu, samuti ametiühingu- ja teiste ühiskondlike organisatsioonide aktivistide kaasabil. Selleks et kindlustada kollektiivi liikmete aktiivne osavõtt kohtuistungist, on sellest vaja teatada vähemalt kolm päeva enne istungipäeva. Tartu Olletehas näiteks teatab kollektiivile seltsimeheliku kohtu istungist teadetetahvilil ja raadiosõlme kaudu, kusjuures teadet korratakse 2—3 päeval enne seltsimeheliku kohtu istungit. Selle tulemusena võtab seltsimeheliku kohtu istungist alati osa 250—300 töötajat, s. o. kogu vahetus.

Eriti tähtis on üleastuja kohaleilmumine seltsimeheliku kohtu istungile. Mõned seltsimehelikud kohtud teatavad üleastujale kohtuistungist allkirja vastu ning veenavad teda ilmuma asja arutamisele. Kuid mõnikord sellest ei piisa ning seltsimehelikul kohtul tuleb pöörduda kas ametiühingu kohaliku komitee, komsomoli- või partei-algorganisatsiooni poole palvega kindlustada üleastuja ilmumine seltsimeheliku kohtu istungile.

Ka tunnistajate ilmumine seltsimeheliku kohtu istungile on väga tähtis. See ülesanne lasub asja ette valmistaval seltsimeheliku kohtu liikmel, kes peab neile isiklikult teatavaks tegema seltsimeheliku kohtu istungi aja ja koha, vaatamata sellele, et istungi aeg ja koht on juba üldiselt teatavaks tehtud. Mõned seltsimehelikud kohtud võtavad tunnistajatelt sellise teate üleandmise kohta allkirja. Kuid alati ei ole tunnistajad või teised asjast huvitatud isikud sama kollektiivi liikmed. Kuidas sel juhul peab seltsimehelik kohus talitama? Sel puhul on seltsimehelikud kohtud kirjalikult teatanud tunnistajatele, erakaebajatele ja teistele asjast huvitatud organitele seltsimeheliku kohtu istungi aja ja koha.

Vastavalt seltsimeheliku kohtu tüüpõhimäärusele kannab kõik kulud, mis on seoses asja ettevalmistamisega, kutsete väljasaatmisega jne., vastava ettevõtte, asutuse või organisatsiooni administratsioon, kolhoosi juhatus, majavalitsus või vastav kohalik töörahva saadikute nõukogu täitevkomitee.

Pärast seda, kui on lõpetatud seltsimeheliku kohtu istungi ettevalmistamine, algab kõige olulisem etapp seltsimeheliku kohtu töös — avalik üleastumise arutamine seltsimeheliku kohtu istungil.

KUUES PEATÜKK

ASJA ARUTAMINE SELTSIMEHELIKU KOHTU ISTUNGIL

Asja arutamisel seltsimehelikus kohtus on keskne koht, kuna just asja kohtuistungil arutamise teel seltsimehelik kohus kui kollektiivi poolt kasvatusliku töö läbiviimiseks valitud ja volitatud organ teostab oma ülesandeid võitluses sotsialistliku ühiselu reeglite ja igasuguste õiguserikkumiste vastu.

Seltsimeheliku kohtu ülesandeks asja arutamisel on kõigepealt tuvastada, kas õiguserikkumine või ebaühiskondlik tegu leidis aset või mitte ja näidata, miks töötaja poolt toimepandud üleastumine või õiguserikkumine väärrib hukkamõistu, ning veenata korrarikkujat tema poolt sooritatud ühiskonnavastase käitumise lubamatuses. Just siin on seltsimehelikul kohtul võimalik aktiivselt kaasa aidata kodanike kasvatamisel töösse ja sotsialistlikku omandisse kommunistliku suhtumise ning sotsialistliku ühiselu reeglite täitmise vaimus, kollektiivsuse ja seltsimeheliku abistamise ning kodanike väarikusest ja aust lugupidamise vaimus.

Asja arutamise tulemusena kujuneb kollektiivis ühiskondlik arvamus antud töötaja üleastumise suhtes ja kollektiiv annab sellele oma hinnangu. Sellest, kuivõrd oskuslikult ja hästi arutatakse konkreetset üleastumist, oleneb mõjutuse jõud, mida seltsimehelik kohus avaldab isikule, kelle poolt toimepandud seaduserikkumist arutatakse, samuti kasvatuslik mõju kõigile seltsimeheliku kohtu istungil viibijatele.

Ettevõtete ja asutiste seltsimeheliku kohtu 6. augusti 1951. a. põhimäärus ei säti täpset korda, kuidas peab toimuma asja arutamine seltsimeheliku kohtu istungil. Põhimääruse § 10 määrab ainult, et seltsimeheliku kohtu istung on avalik ja toimub väljaspool tööaega ja et seltsimehelik kohus vaatab läbi toimiku materjalid, kuulab ära vastutu-

sele võetud isiku ja tunnistajate seletused ning et istungist osavõtjatel on õigus võtta sõna asja sisu kohta.

Nimetatud põhimääruse kohaselt kuuluvad seltsimeheliku kohtu koosseisu esimees või tema asetäitja ja kaks liiget, keda esimees või tema asetäitja kohtuliikmete hulgast kordamööda määrab. Majavalitsuste juures asuvate seltsimehelike kohtute organiseerimise ja töö juhendi p. 8 kohaselt arutab ka majavalitsuse seltsimehelik kohus asju avalikul istungil koosseisus: esimees või tema asetäitja ja kaks liiget. Kui aga pole võimalik asja arutamine seltsimeheliku kohtu esimehe või tema asetäitja eesistumisel, võib seltsimeheliku kohtu istungil olla eesistujaks iga seltsimeheliku kohtu liige esimehe või tema asetäitja määramisel. Küll aga on kohustuslik see, et kõik seltsimehelikud kohtud peavad asju arutama kolmeliikmelises koosseisus. Seda sätet mõned seltsimehelikud kohtud siiski rikuvad. Näiteks arutas 12. jaanuaril 1960 Ellamaa Turbatööstuse seltsimehelik kohus motorist T. ebakaines olekus tööle ilmumise juhtu neljaliikmelises koosseisus. 21. veebruaril 1960. tegi sama vea Paldiski linna Tööraha Saadikute Nõukogu Täitevkomitee seltsimehelik kohus.

Mõnevõrra täpsemalt on sätitud asja arutamise kord seltsimehelike kohtute 1959. aasta tüüpõhimääruse projektis. Projektis on asja arutamise korra kohta rida sätteid, mida juba praegu seltsimehelikud kohtud kohaldavad.

Seltsimeheliku kohtu istungi läbiviimist, kus matkitakse näiteks rahvakohtu istungit, ei saa pidada õigeaks, sest seltsimehelik kohus on ühiskondlik organ ning ei juhindu asja arutamisel kehtivatest protsessieeskirjadest. Seepärast on püstitõusmise nõue seltsimeheliku kohtu ilmunisel ning kriminaalasja arutamisel rahvakohtus kasutatavad terminid, ühiskondlike süüdistajate ja ühiskondlike kaitsjate osavõtt jne. üleliigsed. Ühiskondlikud süüdistajad ja ühiskondlikud kaitsjad, kes kohtu määruse alusel võivad kriminaalasja kohtulikust arutamisest osa võtta, avaldavad kohtule kollektiivi või ühiskondliku organisatsiooni arvamuse ja seisukoha kohtualuse ja tema poolt toimepandud kuriteo suhtes. Ühiskondlikeks süüdistajateks ja ühiskondlikeks kaitsjateks nimetatakse neid just seepärast, et neid on volitanud kohtus esinema ühiskondlik organisatsioon või töötajate kollektiiv ja nad ei avalda kohtule mitte üksnes oma, vaid kogu kollektiivi arvamust. Seltsimehelikud kohtud, kes järgivad rahvakohtute eeskju, kus kriminaalasjade arutamisest võ-

tavad osa riiklik süüdistaja ja kaitsja, määravad samuti konkreetse asjas süüdistaja ja kaitsja. Kuna seltsimehelik kohus on üks ühiskondliku kohtu vorme, siis nimetavad seltsimehelikud kohtud selliseid «süüdistajaid» ja «kaitsjaid» «ühiskondlikeks». Tegelikult avaldavad sellised «ühiskondlikud» süüdistajad ja kaitsjad ainult oma isikliku arvamuse arutatava ebaühiskondliku teo või seaduserikkumise kohta ja nende esinemine seltsimehelikus kohtus ei erine millegagi iga teise töötaja sõnavõtust istungil.

Seltsimeheliku kohtu poolt määratud «ühiskondlikud süüdistajad» ja «ühiskondlikud kaitsjad» võtsid osa näiteks Keila rajooni haigla seltsimeheliku kohtu istungeist. Nii arutas 26. augustil 1960. a. nimetatud seltsimehelik kohus V. poolt toimepandud töödistsipliini rikkumist «ühiskondliku kaitsja» ja «ühiskondliku süüdistaja» osavõtul. Keila rajooni haigla seltsimehelik kohus oma otsuses märkis, et nii tunnistajad kui ka ühiskondlik süüdistaja ja ühiskondlik kaitsja iseloomustavad töötajat V. kui distsiplineerimatut ja ebaseltsimehelikku töötajat. Niinimetatud ühiskondlik süüdistaja ja kaitsja esinesid tegelikult tavaliste sõnavõtjadena ja seetõttu neile erilise nimetuse andmine ja nende määramine istungist osa võtma ei ole millegagi põhjendatud.

Seltsimeheliku kohtu istung võiks toimuda tavalise töötajate koosoleku vormis, kusjuures juhatajaks on seltsimeheliku kohtu eesistuja. On iseenesestmõistetav, et isikud, kellele seltsimehelikus kohtus sõna antakse, esinevad seistes.

Kuid seltsimeheliku kohtu istungil on siiski oma erinevused, võrreldes tavalise asutuse, ettevõtte või organisatsiooni koosolekuga.

Seltsimeheliku kohtu istungit alatakse tavaliselt sellega, et eesistuja teatab, kelle üleastumist hakatakse arutama. Juhul, kui seltsimeheliku kohtu istung toimub esmakordselt, on soovitatav, et seltsimeheliku kohtu esimees, tema aseäitja või mõni seltsimeheliku kohtu liige lühidalt tutvustaks seltsimeheliku kohtu istungist osavõtjatele kohtu ülesandeid ja osa töötajate kasvatamisel.

Seejärel seltsimeheliku kohtu eesistuja selgitab välja, kas seltsimeheliku kohtu alla antud isik on ilmunud istungile, kas ta on teadlik asja sisust ja kas ta on tutvunud seltsimeheliku kohtu poolt kogutud materjalidega.

Pärast seda seltsimeheliku kohtu eesistuja teeb teatavaks, kes nimeliselt kuuluvad seltsimeheliku kohtu koos-

seisu ja informeerib üleastujat, et tal on õigus avaldada taandust kohtu liikmete suhtes, kui tal on põhjust oletada, et mõni seltsimeheliku kohtu liige või kogu kohtu koosseis on huvitatud asja arutamise tulemustest. Taandust võib avaldada ka sekretäri suhtes. Millistel asjaoludel saab siis nõuda taandamist? On loomulik, et asja arutamisel ei või seltsimeheliku kohtu koosseisu kuuluda isik, kes suunas ise või kelle ettekande põhjal suunati asi arutamiseks seltsimehelikule kohtule. Näiteks ei ole õige, kui seltsimeheliku kohtu koosseisu kuulub asja arutamisel rahvamalevlane, kelle ettekanne on asja arutamise aluseks, või tsehhiülem, kes tegi ettekande töödistspliini rikkumise kohta, või kaadriala töötaja, kes avastas ja tegi ettekande administratsiooni töötaja tööle hilinemise kohta jne. Samuti ei või kuuluda kohtu koosseisu isik, kes arutatavas asjas on kannatanuks või tunnistajaks. Kohtu koosseisu ei või kuuluda ohutustehnika eeskirjade rikkumise juhu arutamisel isik, kes on vastutav antud asutuses ohutustehnika eeskirjade täitmise eest jne. Taandamise aluseks on ka asjaolu, kui isikul, kelle üleastumist seltsimehelik kohus arutab, on isiklikud suhted või sugulusvahekord mõne seltsimeheliku kohtu liikmega. Taandamise aluseks võivad olla kõik need asjaolud, mis viitavad kohtuliikme huvitatusel asja lahendamise tulemustest. Seepärast tuleb seltsimeheliku kohtu esimehel või asetäitjal kohtu koosseisu kindlaksmääramisel neid asjaolusid silmas pidada.

Taandamise põhjendatuse otsustab asja arutav seltsimeheliku kohtu koosseis. Taanduse otsustamine võib toimuda kohapeal. Taandatud kohtuliiget asendab mõni teine kohtuliige.

Pärast kohtuistungis sissejuhatavaid toiminguid annab eesistuja sõna kas seltsimeheliku kohtu liikmele, kes tegeles asja ettevalmistamisega, või kannab selle ise ette. Oma sõnavõttus nimetatud kohtuliige esitab üleastumise, õiguserikkumise või ebaühiskondliku teo sisu ja iseloomustab vastutusele võetud isikut põhjalikult ning objektiivselt.

Pärast üleastumise ja vastutusele võetud isiku iseloomustamist teeb seltsimeheliku kohtu eesistuja talle ettepaneku jutustada toimepandud üleastumisest ja selgitada selle toimepanemise põhjused. Süüdistatavat ei nimetata «kohtualuseks», vaid seltsimeheks.

Süü puhtsüdamlik ülestunnistamine ja kahetsemine, arusaamine oma käitumise lubamatusest ja sellele üleastuja

enda poolt õige hinnangu andmine muudab seltsimehelikus kohtus asja arutamise lihtsamaks.

Paljud seltsimehelikud kohtud piirduvad, juhul, kui vastutusele võetud isik oma süü puhtsüdamlikult üles tunnistab, ainult tema sõnavõtu ärakuulamisega ning ei küsitlegi pealtnägijaid või tunnistajaid. Kuid sellist seltsimeheliku kohtu istungi läbiviimist ei saa pidada õigeks ega soovitada seltsimehelikele kohtutele. Tunnistajate küsitlemine ning muude tõendite kontrollimine on igal juhul vajalik.

Pärast üleastuja seletust küsitletakse tunnistajaid. Tunnistajate küsitlemisest ei tohi samuti teha mingit erilist protseduuri ega matkida rahvakohut. Tunnistajaid pole vaja istungiruumist eraldada ega hoiatada valetunnistuse andmise eest jne. Tunnistaja annab seletuse seltsimehelikus kohtus vabas vormis. Kui mõni tunnistajatest ei saanud ilmuda seltsimeheliku kohtu istungile ja saatis kohtule oma kirjaliku seletuse või andis selle juba materjalide kontrollimise käigus, loeb eesistuja tunnistaja seletuse ette pärast kohtuistungile ilmunud tunnistajate ärakuulamist.

Seltsimeheliku kohtu liikmed, samuti istungist osavõtjad võivad eesistuja loal esitada vastutusele võetud isikule ja tunnistajatele küsimusi. Samuti võib vastutusele võetud isik esitada küsimusi tunnistajatele.

Kui seltsimehelik kohus on asja kontrollimise käigus kogunud tõendeid või materjale, mille avaldamist ta peab vajalikuks, avaldatakse ka need, enne kui eesistuja annab sõna kohtuistungist osavõtjatele.

Pärast tunnistajate seletuste ärakuulamist ja materjalide avaldamist pöördub eesistuja istungist osavõtjate poole ettepanekuga võtta sõna ja avaldada oma arvamus arutitava üleastumise kohta või iseloomustada seltsimeheliku kohtu alla antud isikut.

Kohtuistungil selgubki vastutusele võetud isiku üleastumise iseloom ja tekitatud kahju suurus. Nii näiteks selgitas Naha- ja Jalatsikombinaadi «Kommunaar» seltsimehelik kohus töötaja S. praagitootmise asja arutamisele ettevalmistamisel materjalide kontrollimise käigus välja, et töötaja S. poolt tehnoloogilise protsessi eeskirjadest mittekinnipidamine kindanahkade parkimisel tõi ettevõttele kahju 2492 rubla* tööstuslikes hulgihindades.

Üleastumise või õiguserikkumise kahjulike tagajärgede

* Vt. märkus lk. 23.

selgitamiseks on seltsimehelikul kohtul võimalik kasutada mitmesuguseid vorme.

Joobnud olekus tööle ilmumise asjade arutamisel võib kohtuistungil käigus selgitada alkoholi kahjustavat mõju töötajale endale, ta perekonnale, asutuse, ettevõtte või organisatsiooni tootmishuvidele. Paljud seltsimehelikud kohtud kutsuvad selliste asjade arutamisele meditsiinitöötaja, kes oma sõnavõtus seltsimeheliku kohtu istungil annabki ülevaate alkoholi tarvitamise kahjulikkusest. Pärast asja arutamist võiks ametiühingu kohaliku komitee kaasabil organiseerida alkoholivastaste filmide demonstreerimist, kasutada vastavasisulist plakatmaterjali jne. Seltsimeheliku kohtu initsiatiiv kohtuistungiks vajalike näitlike materjalide valikul ei ole millegagi piiratud.

Ka ohutustehnika eeskirjade rikkumiste arutamist võib huvitavalt ja mitmekülgsest organiseerida. Mida kujukamalt seltsimehelik kohus näitab sellise rikkumise tagajärgi, seda rohkem kasu toob asja arutamine.

Ohutustehnika eeskirjade rikkumise fakti arutamisel seltsimehelikus kohtus on nõutav ohutustehnika tundmine. Selleks võib kasutada seltsimeheliku kohtu istungil ametiühingu töökaitseinspektorite, ohutustehnika inseneride või ühiskondlike inspektorite kaasabi. Need spetsialistid annavad seltsimeheliku kohtu istungil täpse ülevaate ohutustehnika eeskirjade rikkumisest.

Ühiskondliku korra rikkumiste arutamisele on soovitatav kutsuda miilitsaorganite või rahvamaleva esindajaid, kes oma sõnavõttuga võivad palju kasu tuua sotsialistliku ühiskonna reeglitest kinnipidamisele ja ühiskondliku korra kindlustamisele. Liikluseeskirjade rikkumise arutamisele on kõige sobivam kutsuda spetsialistina kas riiklik või ühiskondlik autoinspektor. Tuleohutuseeskirjade rikkumise arutamisele aga on soovitatav kutsuda tuleohutusala spetsialist jne.

Kõigile ülaltähendatud isikutele annab eesistuja sõna pärast üleastuja ja tunnistajate ärakuulamist.

Pärast sõnavõttude lõppemist küsib eesistuja, kas üleastuja ei soovi täiendavalt sõna, ja soovi korral annab talle sõna. Seejärel küsib eesistuja, kas juuresviibijatel, tunnistajatel, üleastujal või seltsimeheliku kohtu liikmetel on veel täiendusi või küsimusi. Kui neid ei esitata, läheb seltsimehelik kohus eraldi tuppa otsust tegema.

Seltsimeheliku kohtu otsuse loeb ette kohtu eesistuja. Kui otsus on tehtud tootmisalase üleastumise kohta, teatab ees-

istuja, et otsuse ärakiri võetakse töötaja isiklikku toimikusse või kantakse töötaja isiklikule kaardile. Ka sel juhul, kui ei ole tegemist tootmisalase üleastumisega, võib eesistuja teha teatavaks seltsimeheliku kohtu otsuse avaldamise või teatavakstegemise korra. Näiteks Tartu Lihakombinaadi seltsimehelik kohus teeb oma otsused teatavaks raadiosõlme kaudu ja avaldab teadetetahvlil, ning eesistuja teatab selle ka üleastujale.

Pärast seltsimeheliku kohtu otsuse ettelugemist on soovitatav, et eesistuja lühidalt selgitab, miks seltsimehelik kohus tegi just niisuguse otsuse või valis sellise mõjutusvahendi. Seltsimeheliku kohtu eesistuja võib peatuda ka ebaõigetel sõnavõttudel, kui neid esines, näidates, milles seisneb nende ekslikkus. See soodustab otsuse õiget mõistmist.

Kui üleastumise on toime pannud mitu isikut, võib tekkida küsimus, kas asja arutamist viia läbi kõigi üleastujate suhtes korraga või eraldi, kas tunnistajatele anda sõna pärast ühe üleastuja seletuse ärakuulamist või pärast kõigi üleastujate seletuste ärakuulamist jne. Praktikast juba ongi välja kujunenud selliste asjade arutamise vorm. Asja ettekandev kohtu liige iseloomustab iga üleastujat eraldi. Seejärel annavad järjekorras seletuse vastutusele võetud isikud. Pärast nende seletuste ärakuulamist küsitletakse tunnistajaid. Sellist moodust kasutas näiteks 17. augustil 1960 Naha- ja Jalatsikombinaadi «Kommunaar» seltsimehelik kohus kolme kombinaadi töötaja poolt toimepandud pisiriisumise asja arutamisel.

Käesoleval ajal arutavad seltsimehelikud kohtud peale tööalase ja moraalse ning elukondliku iseloomuga üleastumiste ka kuritegusid, mille ühiskonnaohtlikkus ei ole suur ja mille toimepanijaid on võimalik parandada ning ümber kasvatada ühiskondlike mõjutusvahendite kohaldamisega. Sageli võtab nende asjade arutamisest osa juurdlus- või eeluurimisorgani esindaja või prokurör, kes suunas asja seltsimehelikule kohtule arutamiseks. Kuidas sel juhul arutada asja ja millal anda sõna prokurörile, juurdlus- või eeluurimisorgani esindajale, kes annavad asja kohta hinnangu ning analüüsivad kogutud tõendeid?

Kujunenud praktika kohaselt annab seltsimeheliku kohtu eesistuja pärast süüdlase ja tunnistajate seletuste ning sõnavõtte ärakuulamist sõna prokurörile, juurdlus- või eeluurimisorgani esindajale. Nii näiteks Naha- ja Jalatsi-

kombinaadi «Kommunaar» seltsimeheliku kohtu istungil 17. augustil 1960 võttis töötajate K., V. ja J. kuriteoasja arutamisel pärast kohtu alla antud isikute ja tunnistajate seletuste ning sõnavõttude ärakuulamist sõna Tallinna linna Mererajooni TSN Täitevkomitee miilitsaülem. Kuid mõnikord, lähtudes asjaoludest, annab seltsimeheliku kohtu eesistuja juurdlus- või eeluurimisorgani esindajale või prokurörile kohe sõna, nagu seda tegi eespool nimetatud seltsimehelik kohus oma töötaja V. kuriteoasja arutamisel. V. suhtes, kes teadlikult oli sõlminud teistkordse abielu, lõpetati menetlus kriminaalkorras ja saadeti Tallinna linna prokuröri poolt seltsimehelikule kohtule arutamiseks. Asja arutamisest võttis osa Tallinna linna abiprokurör, kes kandis ette V. poolt toimepandud kuriteo motiivid. Seejärel andis seletuse kuriteo toimepannud töötaja V., kuulati ära sõnavõttud ning asja arutamisest tegi kokkuvõtte abiprokurör.

Veel kolmandas vormis arutas sama seltsimehelik kohus oma töötajate L. ja O. poolt toimepandud huligaanse käitumise asja. Pärast seltsimeheliku kohtu liikme ettekannet esines esimesena kannatanu, sama kombinaadi töötaja, kes L. ja O. huligaanse käitumise tõttu oli 6 päeva töövõimetusel. Seejärel anti sõna üleastujatele ja teistele istungist osavõtjatele. Lõpuks esines Tallinna linna abiprokurör.

Kõigil neil juhtudel viis seltsimehelik kohus oma istungi läbi erinevalt, kuid alati tagati kõigi asjaolude täpne ja täielik väljaselgitamine. Selliseid istungi läbiviimise vorme võiks soovitada ka teistele seltsimehelikele kohtutele.

Mõned seltsimehelikud kohtud alustavad oma istungit pärast ettevalmistavaid toiminguid kohe üleastuja seletuse ärakuulamisega. Niisugust asja arutamist, kus keegi toimepandud teo asjaolusid ette ei kannu, ei saa pidada õigeks. Et kõigile juuresviibijatele oleks selge, mis pärast üks või teine isik on seltsimeheliku kohtu alla antud, tuleb soovitada, et asja arutamise algul teeks kas seltsimeheliku kohtu liige, prokurör, juurdlus- või eeluurimisorgani esindaja kogutud materjalist lühikese kokkuvõtte. Kuriteoasja arutamisel, milles menetlus kriminaalkorras lõpetati ja mis on suunatud arutamiseks seltsimehelikule kohtule, võiks soovitada, et seltsimeheliku kohtu esimees või kohtu liige kannaks ette vastava organi määruse asja lõpetamise või suunamise kohta seltsimehelikule kohtule.

Teatavasti suunavad paljudel juhtudel rahvakohtud kan-

natanu nõusolekul erasüüdistusasju (solvamine, laim, kergete kehavigastuste tekitamine, peksmine jne.) arutamiseks seltsimehelikele kohtutele. Seltsimehelik kohus kontrollib kaebuses toodud asjaolusid, kogub vajalikud materjalid ning määrab kindlaks asja arutamise päeva, millest teatab erasüüdistajale, süüdistatavale ja tunnistajatele.

Sageli esitavad erasüüdistuse isikud, kes ei tööta süüdistatavaga samas kollektiivis. Mida peab seltsimehelik kohus sel juhul tegema, kui erasüüdistaja mõjuva põhjusega istungile ei ilmu? Kas tuleb siis materjalid lõpetada või asja arutada erasüüdistaja juuresolekuta? Erasüüdistusasjade arutamisel rahvakohtus, kui erasüüdistaja ei ilmu kohtuistungile mõjuva põhjusega, lõpetab rahvakohus asja menetluse. Kas peab ka seltsimehelik kohus talitama analoogiliselt või tuleb tal oma kollektiivi liikme suhtes igal juhul asja arutada?

Kuigi seltsimehelik kohus arutab väiksema ühiskonna-ohklikkusega kuritegusid, ei tule siin rakendada protsessi-eeskirju. Seltsimehelikul kohtul tuleks ka siis asja arutada, kui erasüüdistaja ka pärast teistkordset kutset ei ilmu seltsimeheliku kohtu istungile.

Seltsimehelike kohtute tüüpõhimääruse projekti § 15 kohaselt võib seltsimehelik kohus lõpetada asja arutamise igas staadiumis, kui kannatanu lepib süüdistatavaga ära.

Kuidas aga tuleb seltsimehelikul kohtul toimida sel juhul, kui üleastuja ei ilmu kohtu istungile? Ettevõtete ja asutuste seltsimehelike kohtute kehtiv põhimäärus ei anna sellele küsimusele vastust. Küll aga on selle küsimuse lahendanud majavalitsuste seltsimehelike kohtute organiseerimise ja töö juhendi p. 10 ja tüüpõhimääruse projekt. Majavalitsuse seltsimehelike kohtute organiseerimise ja töö juhendi p. 10 lg. 2 kohaselt, kui kutse saanud asjaosalised isikud kohtusse ei ilmu, võib kohus asja arutamise edasi lükata, mitteilmunud isikuid uuesti välja kutsudes asja läbi vaadata nendeta või lõpetada, kui väljakutsutud isikud jäid kohtusse ilmumata mõjuvate põhjusteta. Projekti § 12 sätete kohaselt, kui seltsimeheliku kohtu istungile ei ilmu isik, kelle poolt toimepandud üleastumist arutatakse, peab seltsimehelik kohus asja arutamise edasi lükkama, tegema kindlaks mitteilmumise põhjused ja olenevalt asjaoludest määrama asja teistkordselt arutamisele, võttes tarvitusele abinõud väljakutsutud isikute ilmumiseks kohtuistungile. Kui

üleastuja mõjuvate põhjusteta teistkordselt ei ilmu kohtusse, võib seltsimehelik kohus arutada asja tagaselja.

Sellised sätted ei ole seltsimehelike kohtute tüüpõhimääruse projekti võetud juhuslikult, vaid need põhinevad seltsimehelike kohtute tööpraktikal.

Tekstiilivabriku «Punane Koit» seltsimehelik kohus arutas näiteks töötaja Š. üleastumisi — praagitootmist ja töödistsipliini rikkumist 30. märtsil 1960 tagaselja, kuna Š. ei ilmunud seltsimeheliku kohtu istungile. Seltsimehelik kohus asja arutamist edasi ei lükanud, olgugi et mitteilmumine oli esmakordne. Kohus avaldas Š. poolt asja kontrollimise käigus antud seletuse, kuulas ära tunnistajad ja istungil viibijate sõnavõetud ning tegi otsuse. Seltsimeheliku kohtu viga oli muidugi see, et ta ei võtnud kõiki abinõusid tarvitusele Š. ilmuniseks seltsimehelikusse kohtusse. Seltsimehelik kohus oleks pidanud asja uuesti arutamisele määrama, välja selgitama need põhjused, mis tingisid süstemaatilise töödistsipliini rikkumise. Seltsimehelik kohus tegi aga esimesel korral otsuse tagaselja ja administratsioonile ettepaneku vallandada Š. süstemaatilise töödistsipliini rikkumise pärast.

Siinjuures tekib küsimus, kas sellisel asja tagaselja arutamisel ja õiguserikkuja suhtes tagaselja kohaldatud ühiskondlikul mõjutusvahendil on vajalikku kasvatuslikku mõju? Kahtlemata on, sest seltsimeheliku kohtu otsus, milles on antud kollektiivi hinnang süüdlase poolt toimepandud teo kohta, tehakse talle teatavaks. Selline kollektiivi liige, kes tahtlikult kõrvale hoidub seltsimehelikus kohtus asja arutamisest, satub veel halvemasse valgusesse kaastöötajate silmis. See näitab, et isik oma tegu puhtsüdamlikult ei kahetse. On loomulik, et ebaühiskondliku teo toime pannud isiku suhtes, kes hoidub kõrvale asja arutamisest, teeb kollektiiv ja seltsimehelik kohus vajalikud järeldused ning arvestab seda ka ühiskondliku mõjutusvahendi valikul. Kuigi seltsimehelik kohus arutab asja üleastuja mitteilmumisel ilma viimase osavõtuta, ei tohi unustada asja arutamise mõju teiste, veel ebakindlate isikute kasvatamisel. Ka sel juhul, kui istungile ei ilmunud üleastuja, avaldab seltsimehelik kohus asja arutamisega kasvatuslikku mõju ja mõistab hukka ebaühiskondliku teo.

Istungi protokollimine ei ole küll kohustuslik, kuid soovitatav. Kui näiteks asja arutamise tulemusena seltsimehelik kohus jõuab veendumusele, et antud isiku suhtes ei ole ots-

tarbekohane kohaldada tema poolt toimepandud ebaühiskondliku teo eest ühiskondlikke mõjutusvahendeid, vaid kriminaalkaristust, suunab ta asja uurimiseks juurdlus- või eeluurimisorganile. Kui seltsimehelik kohus istungi käiku ei protokoll, võivad väärtuslikud tõendid asja uurimiseks kaduma minna. Protokoll koostab istungil kas seltsimeheliku kohtu sekretär või esimehe korraldusel mõni seltsimeheliku kohtu liige, kes ei kuulu asja arutava kohtu koosseisu.

SEITSMES PEATÜKK

SELTSIMEHELIKU KOHTU OTSUS

Asja arutamise tulemusena teeb seltsimeheliik kohus otsuse. See on dokument, milles seltsimeheliik kohus annab arutatud ebaühiskondliku teo või õiguserikkumise ning selle toimepanija käitumise kohta hinnangu.

Seltsimeheliiku kohtu otsus peab kajastama kõiki asja arutamisel kerkinud küsimusi ja näitama, kuidas tuleb antud üleastumise või seaduserikkumise vastu võidelda. Seepärast on seltsimeheliiku kohtu otsuse koostamine tõsine ja vastutusrikas osa seltsimeheliiku kohtu töös. Lühike, kuid täpne üleastumise kirjeldamine, üleastuja objektiivne iseloomustamine, kollektiivi seisukoht üleastumise või seaduserikkumise suhtes ja õigesti valitud mõjutusvahend — need on nõuded, mida peab sisaldama iga seltsimeheliiku kohtu otsus.

Seltsimeheliiku kohtu otsuse tegemiseks toimub nõupidamine ja otsuse koostamine.

Nõupidamisel avaldavad seltsimeheliiku kohtu liikmed oma arvamuse kogutud materjalide, dokumentide ja sõnavõttude suhtes, see on, tehakse kindlaks asja faktiline külg. Sellisel nõupidamisel tuleb seltsimeheliikul kohtul kõigepealt lahendada küsimus, kas aset leidnud tegu kujutab endast seaduse- või töödistsipliini rikkumist. Kohtus peab analüüsima ka põhjusi, mis tõukasid üleastujat sellist tegu toime panema, ja hindama üleastuja süü astet. Analüüsinud neid küsimusi, tuleb seltsimeheliikul kohtul otsustada, kas üleastujat tuleb karistada või mitte. Pärast nende küsimuste kohta arvamuste vahetamist otsustatakse ühiskondliku mõjutusvahendi liik, mille kohaldamist seltsimeheliik kohus peab otstarbekohaseks. Kui asja arutamise käigus on avastatud üleastumisi, ebaühiskondlikke tegusid või seaduserikkumisi soodustavaid asjaolusid teiste isikute, organite, or-

organisatsioonide, ettevõtete või asutuste tegevuses, tuleb soovitada seltsimehelikel kohtutel arutada ka ettepanekute tegemise küsimust nende vigade kõrvaldamiseks. Seltsimeheliku kohtu liikmete arvamuste lahkumineku korral ühes või teises küsimuses võetakse otsus vastu häälteenamusega. Hääletamisel on kõik seltsimeheliku kohtu liikmed võrdõiguslikud.

Otsuse koostamine toimub pärast nõupidamist. Konkreetne, selge ja motiveeritud otsus vormistatakse kirjalikult ühe seltsimeheliku kohtu liikme poolt samas ruumis, kuhu kohus eraldus otsuse tegemiseks, ja sellele kirjutavad alla kõik seltsimeheliku kohtu liikmed. Pärast otsuse allakirjutamist läheb seltsimehelik kohus tagasi saali, kus toimus istung, ja üks seltsimeheliku kohtu liikmetest loeb selle ette.

Seltsimeheliku kohtu kehtiv põhimäärus ei säti otsuse vormistamist. Kuid seltsimeheliku kohtu pikaajaline tööpraktika ise on kujundanud vormi seltsimeheliku kohtu otsusele. Seltsimeheliku kohtu otsuse võib jagada kolme ossa: 1. sissejuhatav osa, 2. asja arutamise tulemusi, tõendite hinnangut ja ühiskondlikku arvamust sisaldav osa ja 3. kohtu järeldusi ning kohaldatud mõjutusvahendit sisaldav osa.

Otsuse sissejuhatavas osas märgitakse ettevõtte, asutuse, organisatsiooni jne. nimetus, kelle kollektiivi esindab seltsimehelik kohus, seltsimeheliku kohtu koosseis, istungi läbi viimise aeg ja koht.

Edasi märgitakse otsuse sissejuhatavas osas üleastuja perekonna-, ees- ja isanimi, elukutse või tema töökoha nimetus. Seejärel antakse töötaja lühike iseloomustus — tema töötamise kestus antud ettevõttes ja varasemad karistused või kiitused. Otsuse sissejuhatava osa lõpus antakse arutatud üleastumise või seaduserikkumise lühike kirjeldus, selle toimepanemise aeg ja koht.

Otsuse teises osas, kus fikseeritakse asja arutamise tulemused, hinnatakse tõendeid ja antakse toimepandud üleastumisele ühiskondlik arvamus, peab seltsimehelik kohus ära märkima kõik asjas kindlakstehtud tõendid, mis on otsuse aluseks. Selles otsuse osas kirjeldatakse seltsimeheliku kohtu istungi käigus selgunud üleastumise toimepanemise motiive ja põhjusi ning märgitakse ära üleastumise kahjulikud tagajärjed. Ka kollektiivi hinnang tuleb märkida seltsimeheliku kohtu otsuse teises osas.

Otsuse kolmandas osas märgitakse, millist mõjutusvahendit rakendatakse üleastuja suhtes, samuti võetakse seisukoht tekitatud kahju hüvitamise küsimuses.

Kui seltsimehelik kohus asja arutamise tulemusena jõuab veendumusele, et seltsimeheliku kohtu alla antud isik tuleb õigeks mõista, siis peab seda motiveerima — peab ära tooma kõik need tõendid, mis vastutusele võetud isiku süü ümber lükkavad.

Seltsimehelike kohtute praktikas esineb ka selliseid juhtumeid, kus asja arutamise käigus lõpetatakse menetlus kohtu alla antud töötaja suhtes ja algatatakse see hoopis teiste isikute suhtes.

Toome selgituseks näite ühe tehase seltsimeheliku kohtu praktikast.

Tehase direktor andis seltsimehelikule kohtule arutamiseks töötaja N. üleastumise asja, kuna N. keeldus töötamast ja tsehhiülema korraldust täitmast.

Seltsimehelik kohus tegi asja arutamiseks ettevalmistamise käigus kindlaks, et tsehhiülem käskis töötajal üksinda kanda 80-kilogrammiseid pressvorme mitmesaja meetri kaugusele üle raudtee. Esimesel päeval täitis töötaja N. kohusetundlikult saadud ülesande, kuid tulles teisel päeval tööle, tundis ta end halvasti ja keeldus üle jõu käiva töö tegemisest. Tsehhiülem aga kõrvaldas seejärel tööliste töölt. Seltsimehelik kohus mõistis töötaja N-i õigeks ja tegi tehase direktorile ettepaneku tsehhiülema vastutusele võtmiseks tööseadusandluse eeskirjade jämeda rikkumise eest.

Kuidas vormistada otsust, kui ühe üleastumisega on seotud mitu isikut? Tavaliselt teevad sellistel juhtudel seltsimehelikud kohtud ühe üldise otsuse, milles fikseeritakse konkreetselt iga üleastuja süü ja tema suhtes kohaldatav mõjutusvahend eraldi. Sellist praktikat tuleb pidada õigeks.

Kui seltsimehelik kohus asja läbivaatamisel veendub õigusnormide rikkuja kriminaal- või administratiivvastutusele võtmise vajaduses, tuleb tal teha otsus materjalide vastavale organile üleandmiseks.

Mõned seltsimehelikud kohtud kohaldavad oma otsustes ebaõigeid mõjutusvahendeid toimepandud üleastumiste eest. Tekstiilikäitise «Punane Koit» seltsimehelik kohus näiteks tegi oma otsuses 12. juulist 1960 ettepaneku administratsiooni üle viia töötaja M. kolmeks kuuks madalamapalgalisele tööle selle eest, et ta oli ebakaine olekus huligaanselt

käitunud restoranis «Nord». Seltsimehelik kohus valis siin ebaõige mõjutusvahendi. Praktiliselt ei ole tehtud ettepanekul mingit tähtsust, kuna administratsioon ei saa kehtiva tööseadusandluse kohaselt määrata distsiplinaarkaristust üleastumise eest, mis ei ole seotud tööülesannete täitmisega.

Eriti hoolas tuleb olla mõjutusvahendi valikul süüdlase madalamapalgalisele tööle või madalamale ametikohale üleviimise kohta. Nimelt võib selline üleviimine toimuda ainult antud tööala või eriala piirides. Kuid sageli seltsimehelikud kohtud siin eksivad ja teevad administratsioonile selliseid ettepanekuid, mida ei saa täita.

Näiteks tekstiilivabriku «Punane Koit» seltsimehelik kohus arutas 17. veebruaril 1960 värvitsehhi transporditöölise P. ebakaines olekus tööleilmumist. Töödistsipliini rikkumise ajal töötas P. ajutiselt kaproonpressi valmispoolide puhastajana. Toimepandud üleastumise eest seltsimehelik kohus tegi administratsioonile ettepaneku «viia P. üle madalamapalgalisele tööle üheks kuuks ja paigutada ta majahoidja töökohale». Siin seltsimehelik kohus kohaldas ebaõige mõjutusvahendi, kuna töölist, kes oli tööle võetud transporditöölisena, võib distsiplinaarkaristuseks üle viia ainult sama eriala piirides madalamapalgalisele tööle. Antud juhul oleks võidud P. paigutada madalamalt tasustatavale transporditöölisele. Tema üleviimine hoopis teist laadi tööle ei ole tööseadusandluse eeskirjade järgi lubatud.

Kui üleastumisega tekitati varalist kahju, ei või seltsimehelik kohus oma otsusega tekitatud kahju sisse nõuda, vaid võib teha ainult vastava ettepaneku selleks õigustatud organile.

Õigesti talitas siin Naha- ja Jalatsikombinaadi «Kommunaar» seltsimehelik kohus 30. juunil 1960 sama kombinaadi töötajate L. ja O. poolt toimepandud huligaanitsemise arutamisel. Seltsimehelik kohus, arvestades, et nimetatud töötajate huligaanse käitumise tagajärjel oli kaastöötaja töövõimetuslehel 6 päeva, tegi otsuses ettepaneku kombinaadi ametiühingu komiteele esitada hagi rahvakohtule O. ja L. vastu töötaja V-le töövõimetuslehe järgi väljamakstud summa sissenõudmiseks.

Mõned seltsimehelikud kohtud teevad otsuse Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi nimel, otsusesse märgitakse mittevajalikke ankeediandmeid nii üleastuja kui ka tunnistajate kohta (perekonnaseis, haridus, rahvus, sünnikoht),

seltsimeheliku kohtu liikmeid, kes kuuluvad antud asja aru-
tava kohtu koosseisu, nimetatakse «kaasistujateks» jne.
Kõik see on ülearune seltsimehelikus kohtus ning seltsi-
mehelikul kohtul ei ole õigust langetada otsust ei Eesti NSV
nimel ega viidata kriminaalseaduse paragrahvidele.

OTSUSE TÄITMINE

Seltsimeheliku kohtu otsus ei või jääda ainult paberile, vaid seda on vaja täita, see tähendab, et on vaja rakendada ellu mõjutusvahend, mida seltsimehelik kohus kohaldas üleastuja suhtes.

Kui seltsimehelik kohus avaldas üleastujale seltsimeheliku hoiatuse, ühiskondliku laitude või ühiskondliku noomituse, siis ei ole muidugi takistusi selle otsuse täitmisel. Sel korral seisneb kogu täitmine kohtuotsuse sisu ja üleastuja suhtes kohaldatud mõjutusvahendi teatavakstegemises kollektiivi liikmeile. Selleks kasutavad seltsimehelikud kohtud mitmesuguseid vahendeid — seinalehte, kohalikku raadiot, töötajate koosolekuid jne. Suurt abi seejuures osutavad agitaatorid ja ametiühingu aktivistid, kes oma vestlustega brigadides, tsehhides, töötajate kodudes selgitavad seltsimeheliku kohtu poolt arutatud ebaühiskondlikku tegu ja rakendatud mõjutusvahendit.

Harilikult tehakse sellele seltsimeheliku kohtu liikmele, kes antud asja arutamiseks ette valmistas, ülesandeks kontrollida otsuse täitmist.

Kui seltsimehelik kohus tegi otsuses ettevõtte või asutuse administratsioonile ettepaneku süüdlase üleviimiseks madalamapalgalisele tööle, madalamale ametikohale või töölt vallandamiseks, siis saadetakse kohtuotsuse ära kiri asutuse või ettevõtte administratsioonile. Seejärel tuleb kontrollida, et ettevõtte, asutuse või organisatsiooni juhataja määraks oma käskkirjaga süüdlasele distsiplinaarkaristuse ning viiks selle täide.

Seltsimeheliku kohtu otsuse ära kiri lisatakse töötaja isiklikku toimikusse või tehakse kohaldatud mõjutusvahendi kohta märge töötaja isiklikule kaardile. Seda muidugi sel juhul, kui mõjutusvahendi rakendas seltsimehelik kohus seo-

ses tootmisalase üleastumisega. Otsuseid elukondliku ja moraalse iseloomuga üleastumiste kohta aga ei ole vaja kanda töötaja isiklikule kaardile või isiklikku toimikusse.

Paljud seltsimehelikud kohtud seavad sisse teatud ajaks pärast asja arutamist järelevalve üleastuja suhtes; see avaldab tihti üleastujale suurt abi halbadest harjumustest lahtisaamisel.

Seltsimeheliku kohtu otsus on lõplik ja ei kuulu edasikaebamisele. 1951. aasta seltsimeheliku kohtu tüüpõhimääruse järgi on ettevõtete ja asutuste juhatajail õigus esitada asi teistkordseks läbivaatamiseks seltsimehelikule kohtule, kui asja läbivaatamisel rikuti põhimäärusega kehtestatud eeskirju — kui näiteks kohtuistungil ei kuulatud ära vastutusele võetud isiku seletust või ei antud talle võimalust taotleda täiendavate dokumentide väljanõudmist jne.

Seltsimehelike kohtute tüüpõhimääruse projekt aga laiendab seda korda ja annab ametiühinguorganisatsioonile või kohaliku töörahva saadikute nõukogu täitevkomiteele õiguse teha seltsimehelikule kohtule ettepanek asja teistkordseks arutamiseks juhul, kui seltsimeheliku kohtu otsus on vastuolus tuvastatud asjaoludega, seadustega või seltsimehelike kohtute tüüpõhimäärusega.

Järelikult tuleb ametiühinguorganisatsioonidel või töörahva saadikute nõukogu täitevkomiteedel kontrollida mitte ainult eeskirjadest kinnipidamist asja läbivaatamisel, vaid tutvuda ka asja sisuga, kontrollida, kas kõik asjaolud olid seltsimeheliku kohtu istungil välja selgitatud ja kas vastuvõetud otsus on kooskõlas seadustega.

Mõningat arusaamatust on tekitanud edasikaebamise küsimus sel juhul, kui on tegemist töötaja vallandamisega seltsimeheliku kohtu otsuse alusel. Ka siin on seltsimeheliku kohtu otsus lõplik ning ei kuulu edasikaebamisele. Kui ettevõtte, asutuse või organisatsiooni administratsioon nõustub seltsimeheliku kohtu esildisega, siis annab ta käskkirja töötaja vallandamiseks. Vallandamise puhul võib vallandatud töötaja edasi kaevata rahvakohtusse üldises korras. Ka vallandamise korral seltsimeheliku kohtu ettepanekul on vaja kinni pidada ametiühingu kohaliku komitee õigustest ja enne töötaja vallandamist kooskõlastada küsimus ametiühingukomiteega.

Seltsimehelike kohtute tööpraktikas on esinenud juhtumeid, kus töötaja, kes seltsimeheliku kohtu ettepanekul viidi administratsiooni poolt üle madalamapalgalisele tööle kuni

kolmeks kuuks, esitas poolteise kuu möödumisel ettevõtte direktorile avalduse endisele töökohale ennistamiseks. Ettevõtte direktor suunas töötaja avalduse seltsimehelikule kohtule lahendamiseks, kuna töötaja oli aru saanud oma eksimusest ja lubas edaspidi käituda korralikult. Seltsimehelik kohus oma istungil arutas esitatud avaldust, kuulas ära meistri ja kaastööliste sõnavõttud ning rahuldab töötaja palve. Administratsioonile tehti ettepanek ennistada töötaja endisele töökohale. Seltsimeheliku kohtu ettepaneku alusel viis administratsioon töötaja üle tema endisele töökohale. Ka need seltsimeheliku kohtu otsuse ära kirjad pannakse kas töötaja isiklikku toimikusse või kantakse tema isiklikule kaardile.

Seltsimehelike kohtute töös esineb ka selliseid juhtumeid, kus töötaja esitab avalduse, et otsus tema vallandamise kohta jäetakse täitmata tingimusel, et ta ei pane teatud tähtaja jooksul toime uut distsipliinirikumist. Sel juhul võib kohus otsuse täitmise edasi lükata ja määrata niinimetatud katseaja.

Seltsimeheliku kohtu otsuse uuesti läbivaatamine või selle täitmise edasilükkamine toimub harilikult töötaja enda avalduse alusel ja vähe on seltsimehelike kohtute tööpraktikas neid juhtumeid, kus seltsimehelik kohus ise, omal algatusel oleks vaadanud uuesti läbi oma otsuse ühe või teise mõjutusvahendi rakendamise kohta. Kuid seltsimehelike kohtute tüüpõhimääruse projekt näeb ette, et seltsimehelikul kohtul on õigus nii karistatud isiku enda avalduse põhjal kui ka ühiskondliku organisatsiooni, ettevõtte või asutuse juhataja taotlusel kustutada seltsimehelik hoiatus, ühiskondlik laitus või ühiskondlik noomitus ka enne seltsimeheliku kohtu otsuse tähtaja möödumist, s. o. ühe aasta kestel, arvates otsuse tegemise päevast.

Seltsimehelik kohus võib seltsimeheliku kohtu alla antud isiku ka õigeks mõista. Loomulikult ei ole vaja õigeksmõistvat kohtuotsust suunata kaadriosakonda ja mingeid sissekandeid isiklikule kaardile või isiklikku toimikusse teha. Kuid ka see otsus tuleb kogu kollektiivile teatavaks teha.

Kui otsus on tehtud grupilise üleastumise kohta, siis tuleb seltsimeheliku kohtu otsuse täitmiseks iga üleastuja isiklikku toimikusse lisada kogu otsuse tekst. Isiklikule kaardile võib kanda ainult töötaja suhtes kohaldatud mõjutusvahendi, ära märkides, millise konkreetse üleastumise eest seda kohaldati.

Juhul kui seltsimehelik kohus asja arutamisel veendus üleastuja kriminaal- või administratiivvastutusele võtmise vajaduses ning tegi otsuse asja üleandmise kohta vastavatele organitele, piirdub seltsimeheliku kohtu otsuse täitmine materjalide õigeaegse edasisaatmisega.

Nagu eespool mainitud, võib seltsimehelik kohus kohustada üleastujat hüvitama tekitatud kahju oma tööga. Et otsuse täitmist oleks võimalik kontrollida, peab otsuses olema fikseeritud, kui suur on tekitatud kahju, kuidas ja millise aja jooksul peab üleastuja kahju hüvitama. Kuidas aga toimida, kui üleastuja keeldub selle otsuse täitmisest? Seltsimehelike kohtute tüüpõhimääruse projekt näeb ette, et seltsimeheliku kohtu otsus tekitatud kahju tasumise kohta tuleb täita otsuses tähendatud aja jooksul, vastasel korral suunab seltsimeheliku kohtu esimees asja rahvakohtunikule, kes annab välja täitelehe otsuse täitmiseks sundkorras, see on kohtutäituri kaudu. Juhul, kui seltsimeheliku kohtu otsus ei ole seaduslik, keeldub rahvakohtunik täitelehe väljaandmisest ja teatab sellest vastavale ametiühinguorganisatsioonile või töörahva saadikute nõukogu täitevkomiteele, kes siis otsustavad küsimuse asja teistkordse arutamise kohta seltsimehelikus kohtus. Käesoleval ajal seda korda veel ei rakendata ja seltsimeheliku kohtu otsuse täitmisest keeldumise korral tuleb seltsimehelikul kohtul abistada kannatanut hagi esitamisel rahvakohtusse, kus see vaadatakse läbi üldises korras.

Enamikul juhtudel täidavad üleastujad seltsimeheliku kohtu otsuse vabatahtlikult. Kuid üksikud ühiskonnaliikmed ei tee nende korralekutsumisest vastavaid järeldusi ning vaatamata seltsimeheliku kohtu hoiatusele ja avaldatud mõjutusvahendile jätkavad ebaühiskondlike tegude toimepanemist.

Näiteks majavalitsuse nr. 33 seltsimehelik kohus arutas 6. oktoobril 1960 abielupaar D. ebaühiskondlikku käitumist ühiskorteri teiste elanike kaebuse alusel. Abielupaar D. tegi oma ebaühiskondliku käitumisega ühiskorteris kooselu täiesti võimatuks — korraldasid joominguid, mis kestsid hilisööni, kusjuures öösiti D. pidevalt ähvardas, solvas ja tülitas teisi korterikaaslast. Seltsimehelik kohus avaldas korrarikkujatele ühiskondliku laituse, hoiatades neid, et juhul, kui nad aasta jooksul, arvates otsuse tegemisest, rikuvad ühiskondlikku korda, saadab seltsimehelik kohus, uusi korrarikkumise fakte arutamata, materjalid rahvakohtusse

korrarikujate väljatõstmiseks. Kuid abielupaar D., vaatamata tõsisele seltsimehelikule hoiatusele, ei muutnud oma ebaühiskondlikku eluviisi ning jätkas korrarikumisi. Seepärast suunas seltsimehelik kohus 11. novembril 1960 materjalid Tallinna linna Mererajooni rahvakohtule abielupaar D. väljatõstmiseks elamispinnalt. Käesoleval juhul seltsimehelik kohus andis korrarikujatele võimaluse oma käitumise parandamiseks, kuid korrarikujad ei teinud sellest vastavaid järeldusi ja neil tuli rahvakohtus seda tõsiselt kahetseda, sest sellised isikud, kes ei austa sotsialistliku ühiselu reegleid, kuuluvad elamispinnalt väljatõstmisele teist elamispinda vastu andmata.

SISUKORD

<i>Esimene peatükk.</i> Seltsimeheliku kohtu ülesanded	3
<i>Teine peatükk.</i> Seltsimeheliku kohtu organiseerimine	12
<i>Kolmas peatükk.</i> Seltsimeheliku kohtu pädevus	22
<i>Neljas peatükk.</i> Seltsimeheliku kohtu poolt kohaldatavad ühiskondlikud mõjutamise vahendid	39
<i>Viies peatükk.</i> Materjalide kogumine ja kohtuistungil ettevalmistamine	47
<i>Kuues peatükk.</i> Asja arutamine seltsimeheliku kohtu istungil	55
<i>Seitsmes peatükk.</i> Seltsimeheliku kohtu otsus	66
<i>Kaheksas peatükk.</i> Otsuse täitmine	71

Рандалу Хиллар Адамович и
Руммель Ирене Вольдемаровна
О РАБОТЕ ТОВАРИЩЕСКОГО СУДА

На эстонском языке
Обложка В. Варе

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja E. Sõrmus
Tehniline toimetaja K. Einberg
Korrektor S. Kõiv

Ladumisele antud 4. V 1961. Trükkimisele antud 29. VI 1961. Paber 54X84, 1/16.
Trükipoognaid 4,75. Formaadile 60X92 kohaldataud trükipoognaid 3,9. Arvutus-
poognaid 4,13. Trükiarv 3000. MB-04973. Tellimise nr. 813.

Trükkikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk t. 54/58.

Hind 7 kop.

7 kop

A

23 884

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00860090 2